

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ТЕМУ:**

**«ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ (1991–2025 РР.)»**

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Освітній рівень: магістр

Виконав:

Костіков Григорій Геннадійович,
студент 62 групи

Науковий керівник:

Стрілюк Олена Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Острянюк Андрій Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри історії України,
археології та краєзнавства

Роботу подано до розгляду _____ 29 жовтня _____ 2025 року.

Студент	_____	Григорій <u>КОСТИКОВ</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Науковий керівник	_____	<u>Олена СТІЛЮК</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Рецензент	_____	<u>Андрій ОСТРЯНКО</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

всесвітньої історії та міжнародних відносин

(назва кафедри)

протокол № 4 від 27.11.2025 року_____

Студент допускається до захисту цієї роботи в екзаменаційній комісії.

В. о. завідувачки кафедри	_____	<u>Любов Шара</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
 РОЗДІЛ 1. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ЄС З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.....	15
1.1. Двосторонні інструменти взаємодії ЄС з країнами Центральної Азії.....	15
1.2. Відносини на регіональному рівні.....	20
 РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ІНФРАСТРУКТУРНИЙ ВИМІРИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС І ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.....	25
2.1. Торговельно-економічні зв'язки та фінансова політика ЄС у Центральній Азії: інструменти, еволюція, результативність.....	25
2.2. Інфраструктурні програми та проєкти: енергетика та транспортні коридори.....	36
 РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІРИ СПІВПРАЦІ ЄС З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.....	47
3.1. Нормативний вимір політики ЄС: демократизація, верховенство права та підтримка громадянського суспільства.....	47
3.2. Безпековий вимір політики ЄС у Центральній Азії: афганський фактор і внутрішньорегіональні конфлікти.....	58
 ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	66
ДОДАТКИ.....	79

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Міжнародні та регіональні організації, інституції

Абревіатура (англ., якщо є)	Повна назва / розшифрування
ЄЕС	Європейська економічна спільнота
ЄІБ (EIB)	Європейський інвестиційний банк
ЄС	Європейський Союз
ЄСЗС (EEAS)	Європейська служба зовнішніх справ
ОВД	Організація Варшавського договору
РЕВ	Рада економічної взаємодопомоги

Угоди та правові інструменти

Абревіатура (англ., якщо є)	Повна назва / розшифрування
ДЄС (TEU)	Договір про Європейський Союз
РУПС (EPCA)	Розширена Угода про партнерство та співробітництво
УПС (PCA)	Угода про партнерство та співробітництво

Програми та ініціативи допомоги

Абревіатура (англ., якщо є)	Повна назва / розшифрування
BOMCA	Програма сприяння управлінню кордонами в Центральній Азії (Border Management in Central Asia)
CADAP	Програма дій щодо наркотиків у Центральній Азії (Central Asia Drug Action Programme)
DCI	Інструмент співробітництва з метою розвитку (Development Cooperation Instrument)
EIDHR	Європейський інструмент для демократії та прав людини
IcSP	Інструмент підтримки стабільності та миру
NDICI	Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (Global Europe)
NSA-LA	Програма «Недержавні актори та місцеві органи

Абревіатура (англ., якщо є)	Повна назва / розшифрування
	влади»
NSCI	Інструмент співробітництва у питаннях ядерної безпеки
TACIS	Програма технічної допомоги СНД (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States)
TRACECA	Транспортний коридор Європа — Кавказ — Азія (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)

Географічні та політичні терміни

Абревіатура	Повна назва / розшифрування
ЦА	Центральна Азія
ЦСЄ	Центрально-Східна Європа

Інші абревіатури

Абревіатура (англ., якщо є)	Повна назва / розшифрування
PCC	Комітет парламентського співробітництва
V-DEM	Проект «Різновиди демократії» (база даних індексів демократичного розвитку)
ВНД (GNI)	Валовий національний дохід

ВСТУП

Актуальність теми. Центральна Азія, будучи стратегічним перехрестям між Європою та Азією, в останні десятиліття перетворилася на об'єкт пильної уваги світових гравців, зокрема Європейського Союзу. Якщо на початку 1990-х років політика Брюсселя в регіоні мала переважно гуманітарний та технічний характер, то у XXI столітті, на тлі зростання геополітичної конкуренції та глобальних безпекових викликів, вона набула системного стратегічного виміру. Актуальність дослідження критично зросла після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 р. Змінилася архітектура безпеки та логістики на континенті: регіон Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) почав розглядатися ЄС як альтернативне джерело енергоресурсів та ключова ланка транспортних коридорів в обхід Росії (Транскаспійський маршрут). Для ЄС і його партнерів посилюється значення регіону також як простору управління ризиками: контролю ланцюгів постачання, протидії обходу санкцій та зменшення залежності у критичних секторах. Водночас політика ЄС стикається з викликами балансування між прагматичними економічними інтересами та нормативними цілями – просуванням демократії та прав людини. Аналіз ефективності цієї політики дозволяє зрозуміти перспективи європейського впливу в «серці Євразії» в умовах протистояння з РФ та зростання впливу Китаю.

Попри наявність наукових праць, присвячених взаємодії ЄС із країнами Центральної Азії, стан розробленості проблеми залишається нерівномірним: комплексні узагальнення сучасного етапу співпраці – після оновлення Стратегії ЄС 2019 р. та особливо після 2022 р. – представлені фрагментарно. Окремої уваги потребує емпірична оцінка результативності фінансових

інструментів ЄС та їхнього впливу на інституційні й політико-правові зміни в країнах регіону.

Метою роботи є комплексний аналіз еволюції, інституційних механізмів та результативності політики Європейського Союзу щодо країн Центральної Азії у політичній, економічній та безпековій сферах протягом 1991–2025 рр. У роботі термін «Центральна Азія» вживається у вузькому, інституційно-усталеному значенні, прийнятому в документах ЄС та геосхемі ООН: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- здійснити огляд джерельної бази та стану наукової розробки теми, визначивши ступінь її вивченості;
- проаналізувати інституційно-правові механізми взаємодії, зокрема еволюцію двосторонніх угод (УПС, розширені УПС) та діяльність спецпредставників ЄС;
- охарактеризувати трансформацію регіональних стратегій ЄС (2007 р., 2019 р.) та їх адаптацію до сучасних геополітичних реалій;
- дослідити торговельно-економічні зв'язки та еволюцію фінансових інструментів ЄС (від TACIS до DCI та Global Gateway);
- розкрити роль інфраструктурних програм, енергетичних проєктів та розвитку транспортних коридорів (ТРАСЕКА, «Серединний коридор») у співпраці сторін;
- визначити ефективність нормативного виміру політики ЄС, зокрема вплив фінансової допомоги на процеси демократизації та розвиток громадянського суспільства;
- з'ясувати специфіку безпекового виміру співпраці, враховуючи афганський фактор, наркотрафік та внутрішньорегіональні конфлікти.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Європейського Союзу щодо країн Центральної Азії як складова його зовнішньої діяльності.

Предметом дослідження є еволюція цілей, інструментів та механізмів реалізації політики ЄС щодо країн Центральної Азії, а також їхній вплив на політико-економічну трансформацію регіону та динаміку політичної, економічної й безпекової взаємодії.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період 1991–2025 рр. Нижня межа зумовлена здобуттям незалежності Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном, а також започаткуванням їхніх офіційних контактів і подальшим встановленням дипломатичних відносин з Європейськими співтовариствами/Європейським Союзом, що створило передумови для формування договірно-правової бази співпраці. Верхня межа визначається актуальним етапом взаємодії, який характеризується реалізацією Стратегії ЄС щодо Центральної Азії (2019 р.), розвитком ініціативи Global Gateway, посиленням транспортно-логістичного та енергетичного напрямів співпраці, а також переформатуванням відносин у контексті повномасштабної російсько-української війни та пов'язаних із нею змін у регіональній безпеці й економічних зв'язках.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-історичних методів, що базуються на принципах наукової об'єктивності, історизму та системності. Для розв'язання поставлених завдань використано: проблемно-хронологічний метод (для аналізу еволюції стратегій та інструментів); порівняльний метод (для зіставлення підходів ЄС до різних країн регіону); метод контент-аналізу (при опрацюванні нормативно-правових актів ЄС). Особливе місце в роботі посідають кількісні (статистичні) методи, використані для аналізу ефективності фінансової допомоги (на основі даних AidAtlas, World Bank), а також метод кореляційного аналізу (розрахунок коефіцієнта Пірсона), застосований для виявлення статистичного зв'язку між обсягами фінансування ЄС та індексами демократичного розвитку (V-DEM). Застосування кореляційного аналізу має допоміжний характер і використовується для виявлення статистичних зв'язків, не підміняючи

причинно-наслідкового пояснення; інтерпретація результатів здійснюється з урахуванням політичного контексту, можливих часових лагів та впливу зовнішніх чинників.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному переосмисленні політики ЄС у Центральній Азії через призму безпекових викликів 2020-х років та зміни логістичних пріоритетів внаслідок російсько-української війни; виявленні на основі авторського кореляційного аналізу відсутності статистично значущого прямого лінійного зв'язку між обсягами фінансування державного сектору країн ЦА з боку ЄС та покращенням показників верховенства права; введенні до наукового обігу нових статистичних даних щодо частки грантів ЄС у валовому національному доході країн-реципієнтів, що дозволило оцінити реальну макроекономічну вагу європейської допомоги; обґрунтуванні тези про зміщення акцентів політики ЄС від нормативної «демократизації» до прагматичної «стійкості» (resilience) та інфраструктурної зв'язності.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її фактичного матеріалу та висновків при написанні узагальнюючих праць з новітньої історії країн Азії та міжнародних відносин. Результати дослідження можуть бути застосовані у навчальному процесі при розробці лекційних курсів і спецкурсів з історії європейської інтеграції, зовнішньої політики ЄС, дипломатичної історії та проблем регіональної безпеки. Крім того, напрацювання можуть становити інтерес для підготовки аналітичних матеріалів щодо перспектив економічної та політичної співпраці з країнами Центральної Азії в сучасних геополітичних умовах.

Апробація результатів роботи. Основні положення, висновки та результати дослідження були представлені на науковій конференції молодих учених та студентів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів,

2024 р.), науковому семінарі магістрантів та аспірантів (Чернігів, 2024, 2025 рр.)

Джерельна база дослідження. Джерельну базу роботи становить комплекс нормативно-правових актів, стратегічних документів, міжнародних угод, офіційних статистичних масивів і баз даних, а також аналітичних звітів та наукових публікацій, що у сукупності дозволяє простежити еволюцію політики Європейського Союзу щодо країн Центральної Азії у політичному, економічному та безпековому вимірах у 1991–2025 рр.

Першу групу джерел складають установчі та регуляторні документи Європейського Союзу, які задають загальні принципи зовнішньої діяльності та нормативні орієнтири європейської політики. До них належать, зокрема, консолідовані редакції Договору про Європейський Союз, що фіксують базові цілі, засади та інструменти зовнішньої політики ЄС [28]. Важливе місце посідають акти, пов'язані з формуванням архітектури зовнішньої допомоги: регламент про технічну допомогу економічним реформам у СРСП (як стартова рамка майбутніх програм допомоги пострадянському простору) [31], а також регламент 1905/2006, що відображає перехід до розвитку-орієнтованих інструментів (DCI) [83]. Додатково для аналізу інституційного інструментарію ЄС використано офіційні матеріали щодо спецпредставників ЄС як окремого механізму зовнішньополітичної присутності [57].

Другу групу формують стратегічні та програмні документи ЄС щодо Центральної Азії, які відображають зміну пріоритетів і логіки політики на різних етапах. Базовими документами є стратегії ЄС щодо Центральної Азії 2007 та 2019 рр. відповідно [99; 100]. Для відтворення сучасного дискурсу та оцінок актуального етапу взаємодії залучено матеріали Європейського парламенту щодо політики ЄС у регіоні (резолуція 2024 р.) [97], а також аналітичні огляди EPRS про динаміку й проблемні вузли реалізації регіональної політики ЄС [100].

Третю групу становить договірно-правова база відносин ЄС із державами регіону та суміжні міжнародні угоди, що забезпечують

реконструкцію правових рамок співпраці. Для пояснення передумов формування європейської політики на пострадянському просторі важливою є угода ЄЕС із СРСР 1990 р. [13]. Безпосередньо для аналізу двосторонніх механізмів співпраці залучено тексти угод про партнерство і співробітництво (наприклад, УПС з Таджикистаном) [78] та ін. двосторонні договори [45-53]. У контексті енергетики та транзиту істотним тлом виступає Конвенція про правовий статус Каспійського моря (2018), релевантна для пояснення умов реалізації транскаспійських проєктів [29].

Четверта група – офіційна статистика та міжнародні бази даних, які дають можливість забезпечити емпіричний вимір дослідження. Торговельно-економічні параметри співпраці відображено в офіційних матеріалах Ради ЄС щодо торгівлі ЄС – Центральна Азія [40], а також у статистиці Eurostat щодо позицій і потоків прямих іноземних інвестицій [41]. Для кількісного аналізу обсягів та структури донорської підтримки використано AidAtlas [11], а для контексту конкурентної присутності інших зовнішніх акторів – AidData (зокрема щодо китайського фінансування) [14]. Оцінювання політичних і демократичних трендів здійснено на основі V-Dem Dataset [102], а також допоміжно – через наративи та індикатори Freedom House (Nations in Transit) [109]. Макроекономічні показники залучено з World Bank Open Data [112], а для правозахисного контексту – з матеріалів Human Rights Watch [113].

П'ята група – аналітичні та звітні матеріали міжнародних інституцій і дослідницьких центрів, які дозволяють інтерпретувати політичні, інфраструктурні та безпекові тенденції. Для пояснення актуалізації логістичної тематики після 2022 р. залучено аналітичний коментар SWP про “Middle Corridor” [37]. Для аналізу інфраструктурної складової ініціативи Global Gateway використано публікації Європейського інвестиційного банку (EIB Global) щодо підтримки сталого транспорту та інвестиційних пріоритетів у Центральній Азії [35; 36].

Окремо в роботі використано національні та корпоративні джерела для кейсового уточнення економічної політики й енергетичного виміру (зокрема

офіційні матеріали Казахстану та профільні звіти компаній) [9], а також корпус українських і регіональних публікацій, що фіксують погляд на політику ЄС у Центральній Азії крізь призму конкуренції акторів і сучасних геополітичних зсувів [2-5, 67].

Стан наукової розробки проблеми. Історіографія теми є різноплановою й розвивається на перетині студій з європейської інтеграції, міжнародних відносин, регіональних досліджень Центральної Азії та безпекових студій. Умовно її можна поділити на кілька ключових напрямів.

Перший напрям охоплює праці з інституційно-правових засад співпраці ЄС із країнами Центральної Азії. Важливе місце посідають дослідження, присвячені партнерським угодам ЄС з пострадянськими державами та їхній ролі в інституціоналізації взаємин. Показовою є праця В. Berdiyev, що аналізує УПС як правову рамку взаємодії ЄС із державами Центральної Азії [20]. Окремим піднапрямом є аналіз enhanced PCA, зокрема на прикладі Казахстану [62]. Важливим доповненням до цього блоку є дослідження дипломатичного інструментарію ЄС, включно з роллю спецпредставників у системі зовнішньої політики ЄС [102].

Другий напрям – студії, що пояснюють еволюцію зовнішньополітичної логіки ЄС від «нормативної сили»[60] до поєднання принциповості й прагматизму. У цьому контексті використовуються як теоретико-концептуальні праці про стратегічну переорієнтацію ЄС, так і роботи, що безпосередньо застосовують рамки “principled pragmatism” та “resilience” до Центральної Азії. Репрезентативною є стаття N. Winn і S. Gänzle, де акцентовано на «перекалібруванні» політики ЄС у бік стійкості та прагматичних інтересів [111]. На ширшому теоретичному рівні дискусію про “Realpolitik” у зовнішній політиці ЄС підтримують аналітичні тексти, пов’язані з інтерпретацією Європейської глобальної стратегії [21], а також дослідження про прагматизацію зовнішньої політики ЄС [19].

Третій напрям – праці з економічної, енергетичної та інфраструктурної взаємодії. Тут значущими є як дослідження транспортних ініціатив на кшталт

TRACECA [58], так і роботи, що оцінюють вплив таких коридорів на торгівлю між ЄС і країнами Центральної Азії [63]. Енергетичний блок доповнюється студіями щодо регіональної енергетичної геополітики, включно з конкуренцією ЄС і КНР [90], а також окремими кейс-аналізами енергетичної взаємодії (зокрема щодо Туркменістану) [114].

Четвертий напрям – історіографія безпекового виміру: транснаціональні загрози, афганський фактор, регіональна стабільність, яка після 2022 р. виразно зблизилась із геоекономічною проблематикою логістики та санкцій. У цьому сенсі важливою стала тема “Middle Corridor” як «третього вектору» євразійської зв’язності, що має і економічні, і безпекові наслідки [37].

П’ятий напрям – дослідження нормативного виміру політики ЄС: демократизація, права людини, good governance та дискусія щодо ефективності допомоги. До цього блоку належать роботи, що аналізують демократичне просування ЄС у регіоні, наприклад, на матеріалі Казахстану та Киргизстану) [88], а також емпіричні студії, які ставлять питання про зв’язок між обсягами допомоги ЄС і якістю врядування [107]. Сучасний контекст «захисту демократії» та стримування авторитарних тенденцій у ширшому євразійському просторі відображено у публікаціях про роль міжнародних акторів у цьому процесі [89]. Методологічно важливою для оцінки результативності донорських політик є праця Стефана Клінгбайля про те, «що саме досягає» співпраця [65].

Шостий напрям формують праці, що пояснюють внутрішню логіку патримоніальних політичних режимів Центральної Азії, без чого неможливо коректно інтерпретувати межі нормативного впливу ЄС. Теоретичний контекст задає стаття М. Laurelle про патримоніальні практики у Центральній Азії [66], а кейсове наповнення забезпечують праці, присвячені трансформації режимів у конкретних країнах (зокрема щодо Узбекистану) [81; 105].

Окремо варто відзначити корпус українських досліджень, у яких політика ЄС у Центральній Азії аналізується з урахуванням конкуренції

глобальних акторів та змін після 2022 р. [2–4; 67], а також публікації про інструменти «м'якої дипломатії» ЄС у сучасних умовах [5]. З огляду на це, актуальною залишається потреба в комплексних роботах, що поєднують інституційно-правовий, економічний, безпековий і нормативний виміри політики ЄС, а також містять емпіричну перевірку результативності допомоги на основі міжнародних баз даних [11; 76; 102; 112;].

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та літератури, додатки.

РОЗДІЛ 1

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ЄС З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

1.1. Двосторонні інструменти взаємодії ЄС з країнами Центральної Азії

Щоб розуміти суть відносин між Євросоюзом та країнами Центральної Азії, треба розуміти, якими інструментами керуються сторони. Оминаючи стороною неформальні чинники впливу: персональні зв'язки тощо, ми спробуємо описати структуру та функції легальних інструментів впливу ЄС на регіон – а саме нормативних актів та союзних інституцій, що регулюють відносини у цьому напрямку, їхнє народження, життя та відмирання.

У випадку з Центральною Азією таких інструментів небагато. Попри економічну та політичну важливість для ЄС, країни регіону не входять до жодної з євроінтеграційних структур пострадянського простору – ні до Східного Партнерства, ні до Європейської Програми Сусідства. З жодною з цих країн не підписана угода про вільну торгівлю. Про кандидатство чи вступ до ЄС взагалі немає мови. Натомість, окрім звичайних дипломатичних представництв існують щонайменше два інструменти взаємодії – двосторонні угоди та спецпредставництво ЄС у справах Центральної Азії, а також регіональні стратегії, що визначають рамки та ключові напрями співробітництва з країнами. У цьому розділі ми намагатимемося описати усі інструменти, зазначені вище.

Починаючи з часу утворення Європейської економічної спільноти (ЄЕС) за Римським договором у 1957 р., країни соцтабору не мали з ним жодних відносин, надаючи перевагу укладанню двосторонніх торговельних договорів з окремими країнами Західної Європи [70, с. 1–4]. Офіційних дипломатичних відносин з ЄЕС не було і у Ради економічної взаємодопомоги

(РЕВ) – економічного союзу соціалістичних країн. Перспективи зближення ускладнювалися через політичні події, що сприяли прохолодним відносинам між двома блоками – передусім це вторгнення сил ОВД у Чехословаччину в 1968 р. та вторгнення радянських сил в Афганістан у 1979 р. [32, с. 259–265].

Ситуація змінилася лише в роки «перебудови». Економіку СРСР намагалися перелаштувати на ринкові рейки, а політичний простір поступово демократизувався під впливом опозиції радянському централізму серед широких мас та партійної еліти. У цих умовах перехід від конфронтації до партнерських відносин між країнами ЄЕС та соцтабором перетворився з далекосяжної перспективи на нагальну проблему.

Процес нормалізації відносин між двома союзами – РЕВ та ЄЕС – розпочався майже одразу після приходу до влади М. Горбачова. Вже у червні 1985 р. очільник ЄЕС Ж. Делор отримав листа від голови РЕВ В. Сичова з пропозицією розпочати процес переговорів між двома організаціями. Вони розпочалися пізніше, у середині 1986 р., і завершилися підписанням спільної декларації у Люксембурзі 25 червня 1988 р. [68, с. 369–372]. Паралельно з цим, протягом 1986–1989 рр. Європейські Спільноти (передусім ЄЕС) встановили офіційні відносини з усіма країнами Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ), що входили до Східного блоку, окрім Румунії. Прямим результатом «потепління» радянсько-європейських відносин стало підписання 26 лютого 1990 р. двосторонньої угоди про торгову та економічну співпрацю між Європейською Економічною Спільнотою та СРСР [13]. Ця рамкова угода засвідчувала прагнення обох сторін до фінансової та економічної кооперації загалом, а також до врегулювання наступних питань:

- лібералізація зовнішньої торгівлі. Обопільне звільнення європейських та радянських товарів від мит та квот на експорт та імпорт, впровадження політики «найбільшого сприяння торгівлі».
- Забезпечення рівних прав контрагентів (фізичних та юридичних осіб, задіяних у торгівлі) обох сторін. Протидія торговельній дискримінації.
- Співпраця у адміністративній, законодавчій та фінансовій галузях.

– Вирішення суперечностей шляхом діалогу, а також загальний обмін думками. Задля цих цілей було задекларовано створення Спільного комітету, що мав складатися з представників Спільноти та Радянського уряду і скликатися на засідання щонайменше раз на рік.

На ратифікацію угоди сторонам давалося трохи більше чотирьох років – до 31 грудня 1995 р. І хоча цій угоді не судилося бути втіленою у життя, вона стала «чернеткою», на основі якої були написані усі тексти Угод про партнерство та співпрацю (далі – УПС) з незалежними пострадянськими країнами, в т. ч. країнами Центральної Азії. На відміну від радянсько-європейської угоди, УПС акцентують увагу не лише на питаннях свободи торгівлі, а і на необхідності встановлення демократичного устрою, верховенства права, а також дотримання прав людини. Деталізовано й зобов'язання сторін щодо взаємних прав фізичних та юридичних осіб з громадянством країн-підписантів, що виділені у частину II пункту IV кожної з угод. Також у кожній з них конкретизуються статті, за якими країні надається фінансова, інфраструктурна та консультативна допомога (пункти V–VIII) [20]. Окремим IX пунктом оговорюються зобов'язання сторін щодо дотримання угоди та вирішення диспутів, дотичних до її юрисдикції. Вони покладаються на Коопераційну раду (Cooperation Council), яка формується наполовину з представників Єврокомісії та Ради Європейського Союзу, а на другу половину – з представників уряду країни-підписанта. Крім того, положеннями цього пункту передбачено створення дорадчого органу – Коопераційного комітету (Cooperation Committee), утворюваного з делегатів від відповідних органів виконавчої влади сторін.

Станом на 2025 р., усі пострадянські країни Центральної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) мають чинні УПС з Європейським Союзом. Найпізніше до підписання долучились Таджикистан та Туркменістан. Підписання договору з першим ускладнювалося громадянською війною та її наслідками, а з другим – системними

порушеннями прав людини та ізоляціоністської доктрини «постійного нейтралітету», закріпленого у конституції Туркменістану з 1995 р.

Тексти усіх УПС з країнами Центральної Азії майже ідентичні і відрізняються незначно. Як зазначає Мак Фарлейн, зміст усіх цих угод зосереджений навколо міжнародної торгівлі і приділяє мало уваги політичним та інституційним трансформаціям [69]. Але з часом окремі УПС стали поправляти та доповнювати задля розширення можливостей двосторонньої співпраці. Так, 21 грудня 2015 р. Казахстан та Європейська Спільнота підписали розширену Угоду про партнерство та співпрацю (рУПС), що набула сили з 1 березня 2020 р. Нова угода містить додаткові безпекові зобов'язання: нерозповсюдження зброї масового ураження, регулювання обігу вогнепальної зброї, протидія тероризму, поглиблює вже наявні в УПС зобов'язання у галузях торгівлі та інвестицій, а також розширює повноваження Коопераційної ради [62]. Аналогічна рУПС була підписана Киргизстаном 25 червня 2024 р., втім станом на 2025 р. вона усе ще очікує ратифікації. Крім того, станом на вересень 2025 р. переговори про підписання рУПС ведуться також з Узбекистаном та Таджикистаном [Додаток А]. Таким чином у перспективі поглиблені двосторонні домовленості можуть охопити усі країни Центральної Азії окрім все ще закритого Туркменістану.

Двосторонні відносини з країнами Центральної Азії, втім, не обмежуються цими угодами. УПС – це рамкова угода, яка регулює лише ключові аспекти взаємодії між Європейським Союзом та країною-підписантом, формуючи тим самим підґрунтя для більш вузько спрямованих актів галузевого характеру. Зокрема це торговельні угоди, що встановлювали кількісні обмеження на експорт текстилю до держав-членів Спільноти на десятирічний період з 1994 по 2004 рр. [45-46; 48; 52-53]. Ці угоди були підписані з усіма країнами Центральної Азії, а також з Вірменією, Азербайджаном, Молдовою та Грузією. Аналогічну угоду, але щодо експорту сталі було підписано між Спільнотою та Казахстаном, а також з Україною та Російською Федерацією. Варто відзначити протекціоністську спрямованість

цих угод, адже, згідно з ними, експорт зазначеної продукції з ЄС до країн-підписантів, навпаки, не обмежується. Водночас ці обмеження доцільно розглядати передусім як ситуативний інструмент регулювання чутливих ринків у конкретний період, а не як універсальну характеристику всієї договірної політики ЄС щодо регіону. І в цих намірах немає нічого дивного, адже протягом 1970-х – 80-х рр. європейське виробництво текстилю та продуктів чорної металургії, зокрема, сталі – перебувало у стані рецесії через наплив дешевих виробів з країн «третього світу» – КНР, Індії, Пакистану, Бангладеш тощо [34].

Але такі протекціоністські дії є радше виключенням, ніж правилом, адже більшість двосторонніх договорів між Союзом та країнами Центральної Азії спрямовані до діаметрально протилежної мети – лібералізації торгівлі. У порівнянні з попереднім десятиріччям (1994–2004 рр.), квотні механізми у двосторонній торгівлі ЄС з країнами Центральної Азії не мають ознак системного інструменту регулювання. З 2004 р. і по сьогодні інституції ЄС не впроваджували нові кількісні обмеження та не продовжували дії старих – втім, станом на 2022 р., для ряду позицій на рівні діють мита на імпорт [56], єдині для усіх держав-членів Спільноти. Натомість із найважливішим торговельним партнером країн ЄС у Центральній Азії – Казахстаном – укладена низка двосторонніх угод про співпрацю у ядерній галузі [49-51], а також угода про спрощення митних процедур [47].

Отже, двосторонні інструменти взаємодії ЄС із країнами Центральної Азії формують відносно обмежений, але структурований набір механізмів, ядром якого є договірно-правова база (УПС та їхні розширені формати), що поєднує торговельно-економічні положення з нормативними вимогами щодо демократії, верховенства права і прав людини. Інституційно реалізація цих домовленостей забезпечується системою спільних органів – Коопераційна рада та Коопераційний комітет, доповненою парламентським виміром співпраці (РСС) і регулярними тематичними форматами, зокрема діалогами з прав людини. Галузеві домовленості, включно з торговельними режимами,

деталізують рамкові угоди й відображають баланс між лібералізацією та захистом чутливих секторів у певні періоди. У сукупності це свідчить, що вплив ЄС у регіоні реалізується не через інтеграційні механізми, а через поєднання договірних рамок і регулярних політичних форматів, які поступово модернізуються відповідно до змін середовища.

1.2. Відносини на регіональному рівні

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. ЄС не мав повноцінно оформленої регіональної політики щодо країн Центральної Азії, що було характерно для взаємодії з посткомуністичними країнами Центральної та Східної Європи. Протягом 1990-х років зносини між ЄС та країнами Центральної Азії переважно обмежувалися дипломатичним визнанням та укладанням двосторонніх угод.

Пріоритети змінилися лише з початку 2000-х років, особливо після 2001 р. [71-73]. Так звана «війна з тероризмом» – вторгнення військ коаліції НАТО для протидії рухам «Талібану» та «Аль-Каїда» у відповідь на терористичні акти 11 вересня 2001 року – суттєво загострила безпекові ризики для усієї Центральної Азії без винятку. Нові виклики, пов'язані з тероризмом, організованою злочинністю, торгівлею людьми, нелегальною міграцією та іншими наслідками війни у Афганістані стали вимагати координації зусиль усіх країн регіону.

Тому 28 липня 2005 р. до Центральної Азії вперше було призначено Спеціального представника від Європейського Союзу. Спеціальний представник відповідає за комунікацію між інституціями Союзу (насамперед, Єврокомісією та Європейською службою закордонних справ) та державами з «проблемних» територій, охоплених конфліктами.

Як і делегати ЄС у окремих країнах, спеціальні представники призначаються на посаду кваліфікованою більшістю голосів у раді Європейського Союзу за пропозицією Високого представника у закордонних справах, відповідно до 31 статті ДЕС. Але на відміну від перших, що

працюють безпосередньо у посольствах/делегаціях, спеціальні представники як правило базуються у Брюсселі. Натомість їхня основна задача полягає у загальній оцінці ситуації в тих чи інших регіонах, напрацюванні щодо них відповідних стратегій і сприянні впровадженню їх на практиці, а також у налагодженні співпраці між цими регіонами та міжнародними організаціями: ОБСЄ, ООН тощо. За необхідності, спеціальні представники також можуть бути залучені до прямих переговорів з іноземними акторами задля врегулювання тих чи інших конфліктів [103, с. 69–72].

Станом на 2025 р. існує 10 мандатів спеціального представника ЄС – 9 регіональних і 1 екстериторіальний мандат спец. представника ЄС з питань прав людини [57].

Створивши спеціальне представництво у справах Центральної Азії, Європейський Союз засвідчив своє бажання вести більш проактивну політику у регіоні задля досягнення певних цілей. Але якими саме були ці цілі? І чи змінювалися вони із плином часу та політичної кон'юнктури? Відповідь на це питання можна знайти у зовнішньополітичних стратегіях Європейського Союзу.

Зовнішньополітична стратегія ЄС – це документ, що визначає пріоритетні цілі у відносинах з країнами та регіонами, що не входять до складу Союзу. Зовнішньополітичні стратегії розробляються Європейською службою зовнішніх справ, регіональними делегаціями та спецпредставництвами у погодженні з Високим представником у зовнішніх справах. Відповідно до 31 статті ДЄС, для затвердження стратегії потрібна кваліфікована більшість голосів у раді ЄС. Стратегія ЄС не має прямої нормативної сили, але слугує політичною рамкою, яка спрямовує дії країн-членів і зобов'язує їх підтримувати цілі, зафіксовані в документі.

Регіональну стратегію для Центральної Азії вперше було затверджено у червні 2007 р.: текст «The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership» датований 31 травня 2007 р. і був схвалений на рівні Європейської Ради 21–22 червня 2007 р. [72]. Стратегія складається з преамбули – розділи I – IV та V

розділу з семи пунктів, кожен з яких окреслює галузі співпраці між ЄС та регіоном [99]. Серед них:

- діалог задля дотримання прав людини та демократизації державних інституцій (забезпечення верховенства права, боротьба з корупцією, реформування державного управління).
- Співпраця у сфері освіти (фінансування місцевих навчальних закладів та програм академічної мобільності).
- Економічна співпраця (фінансова допомога для малих та середніх підприємств, інвестування у транспортні шляхи до країн ЄС, сприяння вступу країн Центральної Азії до СОТ).
- Розбудова інфраструктури для видобування та транзиту енергоресурсів (нафта, газ) з метою диверсифікації енергетичного імпорту у країнах ЄС.
- Забезпечення якості водних ресурсів та збереженості довкілля, імплементація міжнародних природоохоронних ініціатив (зокрема, Кіотського протоколу).
- Боротьба з тероризмом та організованою злочинністю. Співпраця з правоохоронними органами, відповідальними за охорону державних кордонів.
- Міжкультурний діалог, розвиток громадянського суспільства, протидія ісламському екстремізму.

Варто наголосити, що ця стратегія не декларує намірів до конфронтації з іноземними країнами, міждержавними об'єднаннями чи міжнародними організаціями, навіть якщо ті створені на протигагу ЄС та НАТО. Навпаки, у преамбулі документа зазначено, що Європейський Союз відкритий до встановлення зв'язків у Центральній Азії через такі організації, неформальними лідерами яких є Росія та Китай. Зокрема це ОДКБ, Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), та ШОС.

Тож попри декларовані далекосяжні цілі, такі як просування демократії чи диверсифікація енергетичного імпорту, ця стратегія фактично не передбачала прямого оскарження російського та китайського впливу у регіоні. Як зазначав экс-спецпредставник від ЄС у Центральній Азії П'єр Морель (2006–2012 рр.), «довгостроковою перспективою є співпраця ЄС та Російської Федерації у Центральній Азії» [1]. Аналогічну позицію він висловлював щодо відносин з Китаєм [10].

Вперше (і востаннє, станом на 2025 р.) стратегія ЄС щодо Центральної Азії була скоригована 15 травня 2019 року [98]. Як зазначено у самому документі, на вміст нової стратегії вплинуло прийняття Радою Євросоюзу у 2016 році Європейської глобальної стратегії (EUGS), що замінила собою попередню Європейську стратегію безпеки (EUSS), затверджену ще у грудні 2003 року. Прийняття першої, на думку дослідників [19; 21], ознаменувало зміну пріоритетів у зовнішній політиці ЄС. А саме – на зміну візіонерству та застосуванню дипломатії як «нормативної сили», що має просувати універсальні цінності (насамперед, демократію та права людини), на більш прагматичний підхід, спрямований на захист інтересів держав-членів ЄС та їхніх громадян. Іншими словами, нова стратегія зовнішніх відносин засвідчує, що ЄС став готовим до співпраці з недемократичними країнами, якщо ті не шкодять європейським інтересам. Подібні зміни можна прослідкувати і у оновленій стратегії щодо Центральної Азії. Якщо у стратегії 2007 р. наголошується на імперативній ролі ЄС у демократизації регіону, то у стратегії 2019 року акценти дещо зміщуються – демократія та права людини є не окремим пунктом, а лише складовою частиною поняття «стійкість» (resilience), до якого також входить екологічна безпека та політична стабільність (відсутність терористичної загрози). Натомість основна увага стратегії зосереджена на економічній співпраці [111]. Таким чином стратегія 2019 р. змістила фокус з безпекових та суспільних інтересів на економічні.

Хоча остання стратегія є чинною станом на 2025 р., за останні шість років геополітична ситуація у регіоні значно змінилася. Повномасштабне

вторгнення Російської Федерації на територію України внесло свої корективи у політику ЄС щодо Центральної Азії. З безпекової точки зору, держави регіону стали розглядатися не лише як фронтир боротьби з ісламським тероризмом, а і як потенційний канал для обходу антиросійських санкцій Союзу, а також як сфера впливу дружнього до Росії Китаю. Змінилась і роль Афганістану в контексті Центральної Азії, адже влітку 2021 р. урядові сили підтримуваної коаліцією НАТО Ісламської Республіки склали зброю під натиском військових угруповань руху «Талібан», котрий згодом захопив владу у країні. Через вищесказане стратегія 2019 року піддається обережній ревізії. 17 серпня 2024 р. Європарламент затвердив резолюцію про перегляд положень стратегії, обґрунтувавши своє рішення тим, що «з моменту затвердження стратегії у 2019 регіон зазнав впливу значних зовнішніх факторів, таких як незаконна агресія Росії проти України, захоплення влади в Афганістані талібами та все більш агресивна зовнішня політика Китаю» [97]. Водночас, Рада ЄС ще не ухвалювала жодного рішення щодо зміни чи поправки стратегії для Центральної Азії, зважаючи на російську агресію щодо України.

Отже, перехід від переважно двостороннього формату 1990-х до регіонального виміру взаємодії у 2000-х роках був зумовлений передусім безпековими викликами та потребою координації політики ЄС у Центральній Азії. Подальша еволюція стратегічних документів від 2007 до 2019 року засвідчує зміщення до прагматичнішої рамки «стійкості» та економічної взаємовигоди, тоді як після 2022 р. регіональний порядок денний доповнився санкційним і геополітичним виміром, що актуалізувало дискусію про необхідність оновлення підходів ЄС до регіону.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ІНФРАСТРУКТУРНИЙ ВИМІРИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄС І ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

2.1. Торговельно-економічні зв'язки та фінансова політика ЄС у Центральній Азії: інструменти, еволюція, результативність

Порівняно нещодавно, у 2007 р., Європейський Союз із Великою Британією у його складі був чи не найвпливовішою регіональною економічною силою, торгівельний обіг якої помітно відривався від Росії та Китаю, попри географічну віддаленість перших і близькість останніх [100]. Країни ЄС і по сьогодні залишаються важливим економічним партнером щонайменше для двох країн Центральної Азії – особливо Казахстану, що експортує 80% від видобутку нафти до країн ЄС. Станом на 2024 р., саме на Казахстан та Узбекистан припадає 90% торгівельного обігу ЄС з Центральною Азією. Натомість частка ЄС у торгівлі з рештою країн – Киргизстаном, Таджикистаном та Туркменістаном, була і є незначною порівняно з Росією та Китаєм.

Водночас, становище ЄС на ринку країн Центральної Азії оскаржується. Економічна діяльність ЄС у Центральній Азії стикається з посиленням впливу з боку Китаю, що поступово тіснить ЄС на регіональних ринках. Всього за 5 років – з 2018 по 2023 рр. – Китай подвоїв свій торгівельний обіг з регіоном із 41 до 90 млрд. дол. [18] та став найважливішим торгівельним партнером центральноазійських країн (ЄС та Росія займають 2 та 3 місце відповідно). Крім того, державні установи КНР стали найбільшим регіональним кредитором, вклавши у Центральну Азію щонайменше 105 млрд. дол. з 2000 по 2021 рр. [14].

Тим не менш, попри активізацію Китаю у Центральній Азії в останні роки, Європейський Союз залишається важливим чинником регіональної економіки. Так, країни ЄС є другими за важливістю торгівельними партнерами

країн Центральної Азії з загальним торгівельним обігом у 59 млрд. євро, найбільшим регіональним інвестором з загальною сумою вкладень у 51,7 млрд. євро [41], а також найбільшим постачальником грантової грошової допомоги [40] (усі зазначені дані приведені станом на 2023 р). Лише цих даних достатньо, щоб зрозуміти, що сьогодні роль країн ЄС у економіці Центральної Азії є непевною і оскаржується конкурентними регіональними силами.

Але загальні макроекономічні тенденції у Центральній Азії не є темою цього дослідження. Натомість у контексті відносин між ЄС та країнами Центральної Азії важливо оглянути один з аспектів цих тенденцій, а саме вплив ЄС на економіку регіону як окремої міжнародної інституції, подібної до ООН, ОБСЄ, Світового банку тощо. Для цього ми розглянемо у ретроспективі як основні інструменти економічного втручання: гранти, кредити, гуманітарна допомога, так і їхні результати – розвиток економіки та інфраструктури.

Сьогодні Європейський Союз як міжнародна організація залишається одним з ключових донорів для країн Центральної Азії.

У період з 2007 по 2023 рр. інституціями Союзу було виділено 2836 млн. дол., що робить його третім за важливістю міжнародним донором для країн регіону [Додаток Б]. Загальні обсяги допомоги дещо відстають від Світового Банку та Азійського Банку розвитку, котрі вдвох відповідають більш ніж за 60% відсотків усіх надходжень від міжнародних організацій.

Попри це, Європейський Союз займає нішу найбільшого постачальника грантової допомоги – загальна сума грантових коштів від нього зазначений період займає близько третини (33,45%) від загальної суми.

Усього з 1993 по 2023 рр. Європейським Союзом було виділено 4,742 млрд. доларів грошової допомоги, при чому її обсяги мають стійку тенденцію до зростання – середня сума щорічних надходжень за період з 2008 по 2023 рр. зросла на 66% порівняно з періодом з 1993 р. по 2007 р.

Але впродовж цього періоду грошова допомога змінювалася не лише кількісно, а й якісно. І щоб прослідкувати якісні зміни, потрібно оглянути минулі та поточні стратегії фінансової допомоги у історичній ретроспективі.

Діалог між Радянським Союзом та пострадянськими незалежними країнами та Європейською Спільнотою не обмежувався питаннями нормалізації двосторонніх відносин. У відповідь на нормалізацію радянсько-європейських відносин, СРСР та країни Східного блоку також почали отримувати від ЄЕС пряму фінансову допомогу на економічні та гуманітарні потреби. 18 грудня 1989 року Рада Європи ухвалила рішення про надання урядам макрофінансової та технічної допомоги загальною сумою у триста мільйонів ECU Польщі та Угорщини з метою «допомоги процесу економічних та соціальних реформ» у вищезгаданих країнах [31]. Так ЄЕС розпочав програму фінансової допомоги PHARE (Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies), яка згодом охоплюватиме усі країни колишнього Східного блоку, а також пострадянські країни Балтії [54]. А на саміті Ради Європи, що проходив у Римі 14-15 грудня 1990 р., було оголошено про надання ЄЕС Радянському Союзу продовольчої та консультаційної допомоги під егідою МВФ, Світового банку, ОЕСР та ЄБРР на загальну суму в 1 млн 150 тис. ECU [55]. Таким чином СРСР вперше і востаннє в історії став реципієнтом гуманітарної допомоги від ЄЕС.

Саміт Ради Європи у Римі став передумовою для більш тривалих програм гуманітарної допомоги. На тлі економічної кризи та дезінтеграційних процесів у Радянському Союзі, 24 липня 1991 р. Радою Європи була ухвалена резолюція №2157/91 про надання радянським республікам довгострокової гуманітарної допомоги у формі грошових грантів. Згідно з 3 статтею резолюції, ця допомога спрямована на «технічну допомогу у проведенні економічних реформ, що мають за мету прискорення переходу до ринкової економіки». Таким чином була започаткована програма TACIS (Technical Assistance for CIS – букв. Технічна допомога для країн СНД) [30] .

Попри назву програми та цілі резолюції гранти програми TACIS не обмежувалися виключно консультативною та технічною допомогою та охоплювали широкий спектр проблем пострадянського суспільства – від

освіти та ядерної безпеки до постачання їжі. Виділені на програму кошти розподілялися за наступними секторами:

- ядерна безпека та захист навколишнього середовища.
- Реструктуризація державних підприємств, приватизація.
- Реформа державного управління.
- Підтримка сільського господарства.
- Енергетика.
- Транспортна інфраструктура.
- Консультативна допомога для малого та середнього бізнесу

[94, с. 62].

В межах TACIS існували як «національні» гранти, що надавалися на кожну державу окремо, так і міжнародні програми, що розподілялися на кілька держав одночасно. Зокрема це програма TEMPUS з модернізації вищої освіти, програми TRACECA та INOGATE із розбудови дорожньо-транспортної та енерготранспортної інфраструктури відповідно, програма малих інвестицій BISTRO тощо [82, с. 438–439]. Деякі програми, запроваджені у рамках TACIS, успішно діють і до сьогодні – зокрема, це TEMPUS, з 2014 р. трансформований у програму Erasmus+, а також TRACECA.

Програма TACIS тривала з 1991 по 2006 рр. Всього на неї було виділено близько 7,568 млрд євро, абсолютна більшість (~80%) з яких була спрямована Російській Федерації та Україні. Натомість на потреби країн Центральної Азії було виділено лише 636 млн. євро або 8% від загальних фінансів [Додаток В] попри те, що усі країни Центральної Азії, крім Казахстану, були і залишаються найменш розвиненими з пострадянських країн. При цьому, впродовж зазначеного періоду, кошти стабільно надходили лише до чотирьох країн регіону з п'яти – Таджикистан не отримував гранти по лінії TACIS аж до 2002 р. через громадянську війну у країні.

Імплементация програми у Центральній Азії ускладнювалася не тільки обмеженнями у коштах, а і структурними особливостями самої програми, що

заважали ефективній реалізації коштів. Програму TACIS критикували за ригідність, зарегульованість, повільність у затвердженні грантових проєктів та ігноруванні місцевих реалій «на землі» [91-92; 20]. Сукупність цих факторів іноді створювала відверто абсурдні ситуації. Так, згідно зі звітом програми за 1999 р. можна дізнатися, що кошти, надіслані по лінії TACIS, перераховувалися на підтримку «виробництва бавовни» у Туркменістані [19, с. 481] та «іригаційного господарства» в Узбекистані [94, с. 45] попри те, що уряди обидвох цих країн на той час практикували залучення школярів до дармової примусової праці на бавовняних полях.

Проте у неефективності цієї програми є і статистичний вимір. Зокрема, згідно з датасетом Aid-Atlas, у окремий період дії TACIS з 2002 по 2006 рік фінансова звітність демонструє вкрай низький рівень реалізації грантових коштів – з обіцяних 810 млн. дол. Країнам Центральної Азії реально було виплачено лише 275, тобто 33,3% від заявленої суми. При цьому Центральна Азія не була винятковою у цьому відношенні – ідентичні пропорції за той же період можна спостерігати у звітностях по Молдові, Азербайджану та Вірменії. Натомість щодо України, Білорусі та Грузії відсоток виконаних зобов'язань є вищим – від 48% у Грузії до 77% у Білорусі [11].

Ймовірно, така диспропорція між виконанням зобов'язань у різних пострадянських країнах, разом із вищевказаними проблемами, і призвела до ліквідації програми TACIS.

Після ліквідації програми TACIS на початку 2007 р. грантова допомога пострадянським країнам була розподілена між двома різними інструментами. Україна, Білорусь, Молдова, Азербайджан, Вірменія, та Грузія як держави-члени Європейського Сусідства стали отримувати фінансування через Інструмент Європейського сусідства (ENI – European Neighborhood Instrument). Натомість країни Центральної Азії, жодна з котрих не входить до складу Сусідства, стали отримувати фінансування через DCI (Development Cooperation Instrument – Інструмент співробітництва у цілях розвитку).

Цілі DCI істотно відрізняються від цілей TACIS. Якщо TACIS була спрямована на допомогу пострадянським країнам у їхньому переході до ринкової економіки, DCI спрямований на надання того, що визначається як «співробітництво у цілях розвитку» (development cooperation). Згідно зі статтями 208, 209, 210 та 211 ДФЄС, співробітництво у цілях розвитку визначається як взаємодія між інституціями ЄС, державами-членами, міжнародними організаціями та третіми країнами з метою зменшення та повного викорінення (у довгостроковій перспективі) бідності [83]. На практиці ж це співробітництво виявляється у наданні фінансової допомоги, спрямованої на довгострокове підвищення доходів та покращення рівня життя населення – або ж офіційної розвиткової допомоги.

Хоча ця категорія допомоги не є новацією (TACIS за своєю суттю теж є інструментом надання офіційної розвиткової допомоги), DCI суттєво змінює механізми її надання. По-перше, якщо попередні програми допомоги мали вузьке спрямування і адресувалися окремим регіонам, будь-то пострадянський простір чи країни АКТ, DCI адресований усім країнам що розвиваються (за класифікацією ОЕСР), котрі не підпадають під дію будь-яких інших інструментів, в т. ч. усім країнам Центральної Азії. Фактично, DCI – це перша спроба консолідації потоків фінансової допомоги від ЄС до країн, що розвиваються.

По-друге, спрямування цієї програми стало набагато ширшим, що стає зрозумілим з її цілей. До них входить боротьба з бідністю та сталий економічний розвиток як першорядний пріоритет, а також «другорядні», але не менш важливі цілі, – підтримка інституційних свобод: (демократія, права людини, якість державного управління (good governance), гендерна рівність), інтеграція у світову економіку, покращення якості довкілля і збереження наявних ресурсів, а також зміцнення відносин між ЄС та країнами-реципієнтами.

По-третє, порівняно з TACIS, принцип розподілення коштів зазнав змін. Усього програма DCI протривала два шестирічних цикли (окремий

довгостроковий бюджет ЄС затверджується на кожні шість років) – з 2007 по 2013 та з 2014 по 2020 рр. Упродовж цих циклів фінансування розподілялося за двома типами програм – географічними (програми двосторонньої та регіональної кооперації, аналогічні до TACIS) та тематичними (глобальні програми, прив'язані до певної теми). Змінився і порядок денний щодо країн Центральної Азії. По-перше, фінансування для країн регіону суттєво збільшилось – лише на перші шість років з 2007 по 2013 рр. за програмою DCI було виділено 719 млн. євро, а на другий період (2014–2020 рр.) фінансування збільшилось порівняно з першим на третину – до 1 млрд. 72 млн. євро [84]. Розподілення коштів змінилося на користь найбільш бідніших країн – впродовж 2007–2020 рр. найбільшими реципієнтами грантової допомоги стали Киргизстан та Таджикистан, як країни з найменшим ВНД на душу населення у регіоні (2150 та 1650 дол. відповідно, станом на 2024 рік [112]). Змінилися і пріоритети у секторах допомоги – більша частина видатків стала спрямовуватися не на розбудову економіки, а, навпаки, на ті сфери фінансової допомоги, які не націлені на отримання прибутку – освіта, державне управління, громадянське суспільство, медицина, соціальна інфраструктура, охорона навколишнього середовища, боротьба зі злочинністю та тероризмом тощо [Додаток Г].

Навіть у 2014–2020 рр., коли серед грантів зросла частка видатків на розвиток економіки та фізичної інфраструктури: транспорту, енергетики, комунікацій, найбільшою статтею видатків залишилися гранти на «неприбуткову» діяльність, пов'язану з розвитком інституцій та соціальним забезпеченням. Таким чином, протягом періоду дії DCI у 2014–2020 рр. Європейський Союз в цілому зарекомендував себе як донор, що зацікавлений не тільки і не стільки у розвитку економіки, скільки у покращенні інституційної спроможності країн Центральної Азії та покращенні рівня життя населення.

Програму DCI впродовж свого існування доповнювали різноманітними допоміжними ініціативами, що отримували окреме фінансування. З них у

Центральної Азії працювали щонайменше Європейський інструмент для демократії та прав людини (EIDHR), Інструмент підтримки стабільності та миру (IcSP), Інструмент співробітництва у питаннях ядерної безпеки (NSCI) та програма «Non-State Actors and Local Authorities» (NSA-LA) [106]. Порівняно з TACIS, під час дії інструменту DCI, розподілення грантових коштів для країн Центральної Азії стало більш ніж вдвічі продуктивнішим – відсоток виконаних грантових зобов'язань у періодах 2007–2013 та 2014–2020 рр. становить 83 та 70% відповідно [11].

З затвердженням нового довгострокового бюджету ЄС на 2021–2027 рр. архітектура грантової допомоги країнам поза ЄС зазнала суттєвих змін. На заміну DCI та допоміжним тематичним інструментам, що його доповнювали, прийшла програма NDICI – Global Europe (Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument). Основною рисою нової програми є майже повна консолідація зовнішньої грантової допомоги – у одну рамку були об'єднані DCI, ENI, EDF (Європейський фонд розвитку – програма фінансової допомоги для країн АКТ та спеціальних територій держав-членів ЄС), а також більшість окремих тематичних програм (окрім NSCI). Об'єднана програма отримала рекордний за обсягом бюджет у 79,462 млрд. євро – з них 60,388 на географічні програми; 6,358 – на тематичні та 3,182 – на гуманітарну допомогу (Rapid response action). Решта грошей (9,534 млрд євро) утворює так звану «фінансову подушку», бюджет котрої призначений для незапланованих видатків, що додає новому інструменту більшу гнучкість. Втім, станом на 2025 р. більша частина цієї подушки витрачена на фінансову допомогу Україні і відтак не є доступною для країн Центральної Азії [101]. Видатки на географічні програми у Центральній Азії поміщені в окремий макрорегіон «Азія – Тихоокеанський басейн», загальний бюджет якого сягає 8,489 млрд. євро. Втім, обрахувати кількість видатків конкретно для кожної з країн Центральної Азії базуючись лише на індикативній програмі неможливо, адже всередині зазначеного макрорегіону переважають мультирегіональні програми.

З впровадженням NDICI пріоритети грантової допомоги для країн Центральної Азії не зазнали суттєвих змін – згідно з індикативною програмою для Азійсько-Тихоокеанського регіону на 2021–2027 рр., основними пріоритетами грошової допомоги для Центральної Азії є інституційний розвиток (права людини, громадянське суспільство), покращення рівня життя населення (зокрема, через освіту, інвестиції у комунальну інфраструктуру (водні ресурси) а також та ініціативи з охорони довкілля [17].

Ще однією новацією 2021 р. є програма Global Gateway. У межах цієї ініціативи ЄС робить акцент на великих інфраструктурних інвестиціях і кредитуванні, що є важливим для конкуренції з китайськими фінансовими та логістичними проєктами в регіоні.

Огляд програм грантової допомоги був би неповним без оцінювання ефективності реалізованих коштів. Для цього ми застосуємо загальновживану формулу ефективності грантової допомоги, що розраховується як доля щорічних грантових надходжень у загальній сумі ВНД країни за окремий рік (сума грантів за рік/сума ВНД) [65, с. 7]. Якщо доля іноземних грантів у ВНД країни зменшується з року в рік, це означає що її економіка стає більш самодостатньою, і таким чином грантова допомога виконує свою роль. І навпаки, якщо ця доля збільшується.

Для аналізу вибрані дві країни – Киргизстан і Таджикистан. Вони є найбільш біднішими у Центральній Азії і на них припадає найбільша частка грантової допомоги від ЄС [Додаток В, Г]. Відтак саме ці дві країни забезпечують найбільш точну виборку. ВНД кожної країни у доларах США розрахований за константними цінами 2015 р., згідно з відкритими даними Світового Банку. Сума щорічної грантової допомоги вирахована згідно з даними AidAtlas за константними цінами 2023 р., приведеними у відповідність до цін 2015 року через відносний CPI у – 22,7%. Сума ВНД Киргизстану вирахована згідно з даними Світового банку за поточними цінами 2025 р., приведеними у відповідність до константних цін 2015 року через відносний CPI у – 26,84%

У якості фокальних точок для виміру ми обрали наступні дати: 2002 р. – початок звітності AidAtlas), 2007 р. – початок DCI, 2014 р. – початок другої фази DCI), 2021 р. – початок NDICI, відновлення світової економіки після пандемії COVID-19.

Як можна побачити [Додаток Г], обидві країни демонструють позитивну динаміку – доля грантів Євросоюзу у загальній сумі валового національного доходу обидвох країн стабільно спадає попри те, що суми щорічних надходжень з роками не скорочуються. У ВНД Таджикистану ця доля скоротилася на 57%, з 0,7% до 0,3%, а у ВНД Киргизстану – на 84%, з 3,2% до 0,5%.

Це означає, що принаймні з макроекономічної перспективи європейські гранти розвитку є ефективними та виконують щонайменше свою головну мету: сприяють поступовому подоланню бідності та зростанню економічної самодостатності досліджуваних країн. Водночас слід зазначити, що методологія цього аналізу не дозволяє відслідкувати вплив грантової допомоги на позаекономічні показники (інституційний розвиток, рівень освіти, стан довкілля тощо.), які не можна виміряти за допомогою монетарних індикаторів.

Хоча масова частка грантів, націлених на коротко- та довгостроковий розвиток, сягає більш ніж 90% від загальної суми видатків на країни Центральної Азії [Додаток Б], ЄС пропонує і інше джерело фінансування. Таким джерелом є кредити від Європейського Інвестиційного Банку (ЄІБ), який надає кредити контрагентам з Центральної Азії щонайменше з 2011 р. [36].

Обсяг наданих країнам Центральної Азії кредитів, втім, є мізерним – згідно з даними Aid Atlas, за період з 2011 по 2021 рр. урядам країн Центральної Азії було позичено лише 169 млн. дол або 6% від загальної суми фінансування від інституцій ЄС за той же період. Абсолютна більшість (91,6%) позик ЄІБ спрямована на розбудову енергетичної інфраструктури. Найбільша за обсягом позика у 81,1 млн. дол. була надана у 2019 р. ініціативі CASA-1000

– проекту з транспортування електроенергії з Таджикистану та Киргизстану до Афганістану та Пакистану [11].

Проте, невдовзі роль ЄІБ у фінансуванні країн Центральної Азії може стати більш важливою, адже на нещодавньому саміті ЄС-Центральна Азія, у рамках програми Global Gateway було підписано чотири меморандуми про кредитування ініціатив з розбудови транспортної інфраструктури та управління водними ресурсами у Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані. Загальна сума усіх чотирьох заявлених позик становить 365 млн євро, що значно перевищує загальну суму усіх кредитів ЄІБ, наданих з 2011 р. [35].

Такі зміни у фінансовій політиці ЄІБ щодо Центральної Азії можуть свідчити про те, що Європейський Союз починає прагнути до більш проактивної позиції на ринку кредитів для інфраструктури у регіоні, де домінуючим кредитором на сьогодні є Китай.

Отже, еволюція фінансових інструментів ЄС у Центральній Азії демонструє перехід від перехідно-реформаторської логіки TACIS до розвитку-орієнтованої моделі DCI та консолідованої рамки NDICI, в межах яких пріоритети змістилися у бік інституційної спроможності та соціальної інфраструктури. Макроекономічна перевірка на прикладі Киргизстану і Таджикистану свідчить, що частка грантів ЄС у ВНД має тенденцію до зниження, що узгоджується з заявленою метою розвиткової допомоги. Водночас кредитний компонент (ЄІБ) досі був обмеженим, але в межах Global Gateway може посилитися, що потенційно змінить вагу інфраструктурних проєктів у взаєминах ЄС з регіоном. Це підводить до необхідності розглянути, як саме фінансові ресурси ЄС матеріалізуються у конкретних інфраструктурних програмах та коридорах.

2.2. Інфраструктурні програми та проєкти: енергетика та транспортні коридори

Допомога країнам Центральної Азії не обмежується лише наданням грошей. Вже з першого розділу можна зрозуміти, що абсолютна більшість видатків Європейського Союзу спрямована не на пряму бюджетну допомогу, а на фінансування різноманітних проєктів, пов'язаних з господарством та інфраструктурою в цілому, будь то водних ресурсів, промисловості, охорони навколишнього середовища, соціальної інфраструктури (медицини, освіти) тощо [Додаток Г].

Втім, якщо б ми мали намір перераховувати усі проєкти, профінансовані за рахунок Європейського Союзу, цей розділ вийшов би вдвічі довшим, а його актуальність та наукова новизна при цьому суттєво б не змінилась. Тому ми пропонуємо зосередитися на тих двох галузях проєктного фінансування, які, на нашу думку, є найвагомішими чинниками економічної та політичної конфронтації між регіональними акторами ЄС, Китаєм та РФ. Цими двома галузями є енергетика (зокрема, транспортування нафти та газу) та транспортна інфраструктура в цілому.

Розділ поділений на дві частини, присвячені енергетиці та не-енергетичній транспортній інфраструктурі відповідно. У кожному з розділів міститься обґрунтування вагомості галузі як політичного чинника, а також історична ретроспектива відповідних інфраструктурних проєктів.

Регіон Центральної Азії є багатим на щонайменше два енергоресурси – сиру нафту та природний газ. Зважаючи на географічну близькість та необхідність у подоланні залежності від енергоімпорту з Росії на тлі війни в Україні, взаємодія з цими трьома країнами має бути одним з пріоритетів у диверсифікації енергетичного імпорту ЄС. Диверсифікація енергетичного імпорту через доступ до ресурсів Центральної Азії дійсно є одним з пріоритетів для Європейського Союзу, що зазначені як у «старій» регіональній стратегії 2007 р. [99] так і у «оновленій» стратегії 2019 р. [98]. Попри це, на

практиці доступ ЄС до енергетичного ринку країн Центральної Азії ускладнений через виклики економічного та геополітичного характеру. Більшою мірою це стосується імпорту природного газу, меншою мірою – імпорту нафти. Почнемо з природного газу, як з найбільш «проблемного» енергоресурсу у контексті економічних відносин з Європейським Союзом.

Загалом Центральна Азія має високі показники видобування природного газу, запаси котрого зосереджені у трьох країнах – Казахстані, Туркменістані та Узбекистані. Згідно з даними Інституту енергії, у 2024 р. вони сумарно видобули 145,4 млрд. кубічних метрів газу. Для порівняння – за тими ж даними усі країни Європи (включно з Норвегією та Україною) видобули 197,5 млрд. кубічних метрів за той же рік. Однак не усе так просто.

Попри порівняно високі рівні видобування природного газу в усіх трьох країнах, у Казахстані та Узбекистані більша частина видобутого газу спрямовується на внутрішній ринок, при чому ця тенденція не порушується щонайменше з 2004 р. [Додаток Д]. Особливо це відчутно виявляється в Узбекистані, який з 2023 року вперше в історії почав демонструвати від’ємне сальдо газовидобутку [39, с. 37–39]. Відтак, єдиною країною що здатна задовольнити потреби держав Європейського Союзу, лишається Туркменістан, що здатен вивільнити для експорту від 35 до 45 млрд. кубометрів газу щорічно [Додаток Д].

З цього, у свою чергу, впливає вже інша проблема – інфраструктура, призначена для транспортування природного газу з Туркменістану у великих обсягах, станом на 2025 р. відсутня. Теоретично, для транспортування туркменського газу потрібно прокласти близько 300 кілометрів трубопроводу що з’єднував би каспійське узбережжя Туркменістану у районі м. Туркменбаші з Південнокавказьким трубопроводом [114, с. 148], що вже транспортує до ЄС газ з родовищ Азербайджану у рамках Південного газового коридору (далі – ПГК), починаючи з 2020 р. [95]. Ініціатива з під’єднання газових родовищ Туркменістану до ПГК має офіційну назву «Система транскаспійських трубопроводів (Trans-Caspian Pipeline System)» або ж просто Транскаспійський

трубопровід (далі – ТКТ). Переговори з урядом Туркменістану щодо побудови ТКТ офіційно ведуться з 2011 р., а неофіційно – з 1999 р. [114, с. 148] по сьогодні. Протягом цього переговорного процесу спостерігалася його активізація у кризові моменти, зокрема на тлі російсько-української газової кризи 2006–2008 рр., анексії Кримського півострову РФ у 2014 р. [24, с. 475–476], а також на тлі російсько-української війни. Але попри це, переговори щодо ТКТ важко назвати результативними – станом на 2025 р. між ЄС та Туркменістаном не підписано жодної угоди чи меморандуму, що стосується проекту. Хоча переговори з Туркменістаном тривають досі, схоже що вони приречені на неуспіх та стагнацію.

Але чому проєкт будівництва ТКТ досі зазнає невдачі тоді, коли газовий коридор з Азербайджану вже повністю побудований та успішно транспортує газ вже 5 років? Спробуємо віднайти провідні чинники цього неуспіху. По-перше, економіка Туркменістану була і залишається ізольованою, а міжнародна торгівля – обмеженою внутрішніми чинниками. Станом на 2025 рік, Туркменістан посідає 162 місце з 184 у індексі економічної свободи від The Heritage Foundation, маючи статус «репресованої економіки» [64]. Економіку країни відрізняє велика частка державних підприємств у ВВП (від 42 до 55% на 2017 р.), низький рівень свободи власності, фіксований курс національної валюти та високий рівень корупції, а також вкрай низький рівень диверсифікації експорту [79, с. 113–116]. І навіть якщо економічні умови у Туркменістані були б більш сприятливими для торгівлі з країнами ЄС, його взаємодія з одним з найбільш репресивних режимів світу ставить під питання репутацію Союзу як сили, що зацікавлена у просуванні демократії, верховенства права та прав людини.

Сукупність перелічених факторів роблять інвестиції у господарство Туркменістану дуже непривабливими попри багатство ресурсів та порівняно низькі корпоративні податки – єдиний 20% для юридичних осіб. Економічна ізоляція Туркменістану призвела до формування в країні моносонічного ринку, де попит на експорт (у цьому випадку – природний газ) формує один

покупець. У 2000-х рр. цим покупцем був російський Газпром, що скуповував туркменський газ для реекспорту за кордон. У 2009 році Газпром припинив усі закупівельні контракти з підприємствами Туркменістану, і в економіці країни почав спостерігатися сильний спад. З того ж року втрачені позиції Росії на туркменському ринку почав брати під контроль Китай, і вже станом на 2018 р. експорт газу у Китай склав 94% від усього газового ринку країни [90, с. 8]. Також Китай активно інвестує у нові газові родовища – за даними AidData, загальна сума кредитів, виділених на розбудову видобувної інфраструктури Туркменістану з 2009 по 2021 рр. становить 12 млрд доларів [14].

По-друге, територіальний статус Каспійського моря, через який має пролягати трубопровід до Туркменістану, довгий час залишався невизначеним, оскільки з моменту розпаду Радянського Союзу територіальні води Каспію, що раніше належали СРСР та Ірану, опинились розділеними між Іраном та чотирма новоствореними державами – РФ, Казахстаном, Азербайджаном та Туркменістаном [12, с. 130]. Відсутність делімітованих морських кордонів унеможлиблювала побудову транскаспійського трубопроводу, оскільки Росія як країна, що претендує на частину територіальних вод Каспію, не зацікавлена у розбудові шляху для доставки газу до Європи у обхід власної території.

Угода про демаркацію та делімітацію каспійських територіальних вод була підписана усіма п'ятьма сторонами лише через неповних 27 років після розпаду СРСР, 12 серпня 2018 р. в місті Актау. Згідно з цією угодою, територіальні води у межах 15 морських миль (28 км) від берегової лінії, були розділені між усіма п'ятьма державами, натомість внутрішні води оголошені водами спільного користування. З першого погляду, її умови виглядають доброзичливими щодо перспектив побудови Транс-Каспійського трубопроводу. 14 стаття угоди прямим текстом визначає, що кожна зі сторін має право прокладати трубопроводи та підземні кабелі у каспійських територіальних водах. Але насправді все складніше. Згідно з 3 параграфом наступної 15 статті того ж договору сторонам забороняються дії, що можуть нашкодити біорізноманіттю каспійських вод [29, с. 11–12]. І враховуючи те, що

уряд РФ ще до підписання угоди оскаржував переговори щодо побудови ТКТ, посиляючись на «екологічні» міркування [86; 110], можна очікувати, що Росія продовжуватиме саботувати не вигідній їй ініціативи у каспійській акваторії, користуючись цією лазівкою. Також слід очікувати що цей саботаж підтримуватиме Іран, котрий нещодавно почав імпортувати російський газ [25] та, за окремою інформацією, прагне нарощувати його імпорт і надалі [85]. Звісно, усе це слід очікувати лише у тому випадку коли перспективи їх виконання будуть досяжними.

З огляду на вищесказане, поточна кон'юнктура на туркменському газовому ринку є вкрай несприятливою для країн Європейського Союзу, в т. ч. через безперспективність проєкту ТКТ у досяжній перспективі. Однак, попри наявні економічні, політичні та інфраструктурні обмеження (а також попри небажання Ашгабату реформувати власну економіку), останнім часом уряд Туркменістану шукає шляхи для диверсифікації власного газового імпорту в обхід ТКТ. Так, у березні 2024 р. Туркменістан та Туреччина підписали меморандум про співпрацю у видобуванні газу, результатом якого стало постачання туркменського газу до Туреччини через іранські трубопроводи [80]. Тож у середньостроковій перспективі можна очікувати, що певна кількість газу з Туркменістану може опинитися у Європі транзитом через Туреччину попри відсутність ТКТ. Втім, важко сказати чи призведе це до значного впливу на газовий ринок ЄС.

Кардинально іншою є ситуація на ринку експорту нафти з Центральної Азії до ЄС. Основним експортером нафти з регіону є Казахстан, що експортує до ЄС сиру нафту на близько 60% від загальної суми експорту. Хоча сира нафта з Казахстану довгий час була затьмарена великими обсягами, які постачала на європейський ринок Росія – 45% усього імпорту ЄС в 2021 р. його частка у імпорті країн ЄС помітно збільшилася у зв'язку з повномасштабним вторгненням – починаючи з 2023 р., коли вступило у законну силу ембарго на експорт російської нафти до ЄС, експорт нафти з Казахстану обійшов експорт з РФ вдвічі, а його частка у загальному обсязі виросла з 6,7% у першому

кварталі 2021 р. до 11% у першому кварталі 2024 р. Станом на 2025 р., Казахстан залишається третім за обсягами виручки експортером сирової нафти до ЄС та поступається у цьому лише Сполученим Штатам і Норвегії та нарощує експорт з кожним роком [42]. Натомість інші країни Центральної Азії, що мають поклади нафти – Туркменістан та Узбекистан – експортують дуже незначну її кількість на європейські ринки (до 10 тис. тон).

Факт залучення нафти з Казахстану на ринок країн ЄС, безсумнівно, є тим успіхом диверсифікації за рахунок ресурсів Центральної Азії, якої не вдалося досягнути у імпорті природного газу. Але попри це експорт нафти з Казахстану має логістичні ризики, які неможливо ігнорувати. Вони пов'язані з тим, що абсолютна більшість (93%, станом на 2024 рік) [9, с. 56–60] усієї нафти з Казахстану, спрямованої на експорт, транспортується через територію РФ.

Зокрема її транспортують через нафтопроводи Каспійського трубопровідного консорціуму (далі – КТК), що транспортує казахську нафту у порт Новоросійськ для подальшого її відвантаження у танкери, та нафтопровід Атирау-Самара, що транспортує нафту до російських портів та до Польщі через нафтопровід «Дружба». Особливо вагомими у цьому відношенні є нафтопроводи КТК, що транспортують 80% усієї казахської нафти, призначеної до експорту, в т. ч. до країн ЄС. Попри фактор російсько-української війни, частка казахської нафти, скерованої в обхід транзиту через Росію, залишається мізерною. Так, на порт Актау, через котрий казахська нафта транспортується у Азербайджан для подальшого транспортування по нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан (далі – БТД) та іншим обхідним шляхам, припадає лише 5% усього експорту. Заяви Міністерства Енергетики Казахстану про плани збільшити постачання нафти по БТД до 1,7 млн. тон у 2025 році порівняно з 1,4 у 2024 р. [61] суттєво не змінюють ситуацію, оскільки це все ще – крапля в морі порівняно з експортом через КТК та «Друмбу».

Тож попри факт нарощування постачань нафти з Казахстану задля диверсифікації ринку та відмови від російських енергоресурсів, поточна конфігурація шляхів транспортування неодмінно є згубною у середньо- та

довгостроковій перспективі, оскільки це дозволяє російській «Транснефті» отримувати надприбутки за рахунок стягнення плати за транзит, а також змішувати казахську нафту з російською [77]. Незважаючи на це, схоже що Європейський Союз сьогодні не має єдиної стратегії щодо шляхів подолання залежності казахського експорту до Європи від російського транзиту.

Але було б помилкою сказати, що ЄС як інституція не робив взагалі нічого для доступу до ресурсів Центральної Азії – як нафти, так і природного газу – в обхід Росії. Ще з 1995 р. у рамках TACIS запрацювала регіональна програма INOGATE (Interstate Oil and Gas Transportation to Europe), задачею котрою було фінансування проєктів, пов'язаних з розвитком енергетичного транспорту на пострадянському просторі [82]. З 2004 р. у рамках цієї програми запрацювала діалогова платформа під назвою «Бакинська ініціатива» [38], а у 2006 р. міністри енергетики країн-учасників INOGATE (до них входили усі пострадянські країни крім країн Балтії, Туреччина, а також Росія як спостерігач) підписали Астанинську декларацію про розширену співпрацю у галузі енергетики. Згідно з дорожньою картою, затвердженою за результатами декларації, програма зачіпала різні аспекти розвитку енергетики країн-учасників – гармонізацію національних ринків відповідно до енергоринку ЄС, фінансування відновлюваних джерел енергії, і, зокрема, прокладання альтернативних шляхів транспортування енергоресурсів: нафти, трубопровідного газу та СПГ [74].

Початково, програмі вдалося досягти деяких успіхів у диверсифікації шляхів сполучення. Зокрема, за кошти, виділені по програмі INOGATE у 1996–2001 рр. був збудований нафтопровід «Одеса-Броди» для доставки каспійської нафти в Угорщину та Словаччину через Чорне море [7]. Але програмі не вдалося досягти кінцевої мети та прокласти єдиний шлях для Каспійського басейну до Європи. Врешті-решт, проєкти з транспортування нафти та газу з каспійського басейну були поступово закинуті на користь прямого постачання та транзиту з Росії, і INOGATE поступово став втрачати свою релевантність. Станом на 2025 р., на рівні Європейського Союзу не затверджено жодних

нових програм чи проєктів, спрямованих на розвиток логістичного коридору для транспортування каспійських енергоресурсів до Європи. Нічого не вказує і на те, що доступ до енергоресурсів Центральної Азії стане пріоритетом у короткостроковій перспективі на тлі європейських санкцій проти Росії, адже нестача російської нафти компенсується насамперед зростанням постачання з США, а відмова від російського трубопровідного газу – нарощенням постачання СПГ. Водночас, питання ролі енергоресурсів з Центральної Азії у довгостроковій перспективі теж залишається відкритим.

ЄС та країни Центральної Азії досягли набагато результативнішої співпраці у галузі неенергетичної транспортної інфраструктури. Основним її успіхом є створення та імплементація програми TRACECA (Transport Corridor – Europe Caucasus Asia), мета котрої передбачає прокладання транспортного коридору для вантажів, що доставляються залізницею, по морю та мультимодальними перевезеннями, від Китаю до території Європейського Союзу в обхід Росії – через Центральну Азію, Азербайджан, Грузію, Вірменію, Туреччину, Іран, Молдову та Україну. Основними задачами цієї програми є:

- залучення грантової та кредитної допомоги для модернізації транспортної інфраструктури країн-учасників.
- Уніфікація митних процедур для вантажів, що прямують через транспортні шляхи, які з'єднують Центральну Азію з Європою.

Початок програми був покладений у березні 1993 р. з ініціативи ЄС та міністерств торгівлі восьми пострадянських держав: Вірменії, Азербайджану, Грузії та усіх п'ятих країн Центральної Азії. У 1996–1998 рр. до програми доєдналися уряди Молдови та України, а у 2000 на членство у ній подалися Туреччина, а також Румунія та Болгарія (обидві на той момент не входили до ЄС). Останнім до ініціативи приєднався Іран у 2009 р. [104].

Станом на 2025 р. програма є чинною і впродовж свого існування досягла наступних результатів:

- всього з 1993 по 2009 рр. у рамках програми було профінансовано 14 інфраструктурних проєктів загальною вартістю у 50.9 млн євро. Інвестиції

у проєкти ТРАСЕКА залучали з різних джерел фінансування. Окрім Європейської Комісії, що фінансувала проєкти під егідою ТРАСЕКА коштами з програм TACIS, до цих інвестицій також були долучені ЄБРР, Світовий Банк, Азійський банк розвитку, а також уряд США [58, с. 53].

– 8 березня 1998 р. на конференції у м. Баку державами було підписано базову багатосторонню угоду про транзит, що вступила в силу через півтора роки, 16 березня 2000 р. Угода, зокрема, передбачала свободу транзиту між країнами-підписантами, уніфікацію митних тарифів між країнами, звільнення транзитних вантажів від податків будь-де окрім країни його призначення, а також зобов'язання до гармонізації митних процедур. Станом на 2025 р., угода є чинною та підписана усіма країнами програми окрім Ірану та Туркменістану [104].

– У 2009 та 2015 рр. базова угода була доповнена двома специфікованими. Угода 2009 року уніфікувала процедуру міжнародних мультимодальних перевезень, а угода 2015 року – процедуру отримання дозволів на автомобільний транзит.

Загалом, впровадження програми ТРАСЕКА збігається з позитивною динамікою деяких економічних показників у Центральній Азії, що певною мірою свідчить про її результативність. Так, у Казахстані та Узбекистані дещо знизився час реалізації експортної продукції – з 89 до 80 днів у першому та з 80 до 52 днів у другому. Водночас вплив програми на ті ж показники решти країн регіону, що не мають глибоких економічних зв'язків з ЄС ніяк не прослідковується. Але обмежений результат все ж є кращим за його відсутність, як у випадку з інфраструктурою для енергетичного транзиту.

У останні роки активність ЄС у розбудові транспортної інфраструктури в Центральній Азії не обмежується лише програмою ТРАСЕКА. Логістичні труднощі, викликані російсько-українською війною зумовлюють увагу ЄС до так званого Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (далі – ТМТМ), більш відомого під назвою «Серединний коридор». Це ініціатива МЗС Туреччини, спрямована на ту ж саму мету – побудову мультимодального шляху

з Китаю до Європи через Центральну Азію, Закавказзя та Туреччину. Але якщо ТРАСЕКА спрямована на легальні аспекти міжнародних перевезень, то ініціатива ТМТМ спрямована на фінансування будівництва фізичної інфраструктури. Найбільшими проектами у рамках ТМТМ є модернізація казахстанської залізниці на ділянці між станцією Достик – на кордоні з Китаєм та портом Актау в 2014 р., а також будівництво залізничного шляху «Баку-Тбілісі-Карс» [37]. Проекти ТМТМ фінансуються з різних джерел, і в т. ч. через Азійський банк розвитку та китайську програму «Пояс та шлях» [27]. Але, з огляду на геополітичну важливість цього маршруту, Європейський Союз прагне збільшити свою частку у цій ініціативі. Так, у січні 2024 року стало відомо, що на потреби проектів ТМТМ ЄС виділить близько 10 млрд. євро за програмою Global Gateway [43]. Втім, станом на 2025 р. частка коридору у перевезеннях між ЄС та Китаєм є мізерною і складає лише 3-5% від загального обсягу [27].

Отже, інфраструктурний вимір економічних відносин ЄС із країнами Центральної Азії виявляє нерівномірну результативність у двох стратегічних напрямках – енергетиці та транспортній логістиці – і саме ця асиметрія найкраще демонструє реальні межі європейського впливу в регіоні. У газовому сегменті, попри наявність значного експортного потенціалу Туркменістану, відсутність транскаспійської інфраструктури та сукупність структурних обмежень (ізоляційний характер економіки Туркменістану, домінування Китаю як ключового покупця і кредитора, а також ризики політико-правового блокування в каспійській акваторії) зумовлюють стагнацію проекту Транскаспійського трубопроводу та роблять перспективу прямого виходу туркменського газу на ринок ЄС нестійкою в осяжній перспективі. Натомість у нафтовому сегменті ЄС досяг більш відчутного ефекту диверсифікації через зростання ролі Казахстану як одного з провідних постачальників сирої нафти до Європи, однак цей результат залишається вразливим через критичну транзитну залежність основних експортних потоків від інфраструктури РФ, що

зберігає геополітичні ризики та обмежує автономність енергетичної переорієнтації.

У сфері неенергетичної транспортної інфраструктури взаємодія ЄС із регіоном є більш послідовною та інституційно оформленою. Програма TRACECA створила довготривалу багатосторонню рамку для транзиту й гармонізації процедур, що дозволило закласти організаційні передумови альтернативного сполучення між Європою та Азією в обхід РФ. Після 2022 р. стратегічний інтерес до Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту («Серединного коридору») додатково посилюється, а заявлені інвестиційні наміри ЄС у межах Global Gateway вказують на прагнення підтримати розвиток фізичної інфраструктури маршруту та збільшити власну присутність у конкурентному середовищі, де активними залишаються Китай і регіональні партнери. Водночас нинішня невелика частка «Серединного коридору» у перевезеннях між ЄС і Китаєм засвідчує, що перетворення альтернативних маршрутів на справді масові транспортні артерії потребує часу, узгоджених інвестицій, технічної модернізації та зниження транзакційних бар'єрів (митних, тарифних, процедурних).

Загалом, у межах розглянутих кейсів ЄС у Центральній Азії проявляється радше як інституційний «архітектор» правил та проєктних рамок, ніж як домінуючий інвестор, здатний одноосібно перебудувати енергетичну або транспортну географію регіону. Саме тому подальша ефективність інфраструктурної співпраці залежатиме від того, наскільки ЄС зможе поєднати нормативно-інституційні інструменти з довгостроковими інвестиційними рішеннями та партнерствами, які дозволять переводити політичні декларації про диверсифікацію і коридори у стійкі матеріальні маршрути й потоки.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІРИ СПІВПРАЦІ ЄС З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

3.1. Нормативний вимір політики ЄС: демократизація, верховенство права та підтримка громадянського суспільства

Взаємодія між ЄС та країнами Центральної Азії не обмежується лише описаними вище економічними аспектами, такими як допомога у подоланні бідності чи налагодження інфраструктури для транспорту енергоресурсів та промислових товарів в обхід Росії. Ця взаємодія також пов'язана з розв'язанням питань розвитку інституційної спроможності країн регіону, тобто розвитку спроможностей (capacity building) державних органів, відповідальних за встановлення норм, що регулюють функціонування суспільства.

У контексті політики ЄС щодо країн Центральної Азії, розвиток інституційних спроможностей має два виміри, визначені цілями стратегій 2007 та 2019 року. З одного боку, він є складовою «нормативної сили», що має на меті просування демократичного ладу та прав людини в межах регіону. З іншого боку, розвиток інституційних спроможностей також продиктований більш прагматичними безпековими цілями, пов'язані з викликами, що ставлять під загрозу зовнішньополітичну стабільність регіону та світу в цілому – тероризмом, обігом наркотиків, нелегальною міграцією, торгівлею людьми, а також із внутрішніми територіальними конфліктами між країнами регіону (про них нижче).

Завданням цього розділу є опис та оцінка впливу зовнішньої політики ЄС у двох вищевказаних площинах – нормативній та безпековій. Для цього потрібно відповісти на два питання:

- Якою є роль ЄС у демократизації країн Центральної Азії (якщо вона взагалі має місце)?

– Яким є внесок ЄС у політичну стабільність та безпеку регіону?

Увага до демократизації країн Центральної Азії, зосереджена у стратегіях 2007 та (меншою мірою) 2019 року, не є випадковою чи винятковою. Акцент на просуванні демократії та прав людини у третіх країнах є засадничим у зовнішній політиці ЄС починаючи з формування СЗБП у 1993 р. згідно з Маастрихтським договором. 1-й пункт 21 статті Договору про Європейський Союз вимагає ведення зовнішньої політики відповідно до внутрішніх принципів ЄС, а саме демократії, верховенства права та універсальних прав людини згідно з хартією ООН, а також дотримання міжнародного права [28].

Втім, у випадку з країнами Центральної Азії практичне втілення цього підходу стає проблемою, адже, на відміну від інших країн пострадянського простору (Україна, Грузія, Вірменія, Молдова, країни Балтії), знищення радянської партійної системи у країнах Центральної Азії не призвело до демократизації державних інституцій. Іноді з цим стало навіть гірше – як у випадку з Туркменістаном [79]. На заміну радянській партійній вертикалі прийшли не парламентські демократії, а авторитарні режими, що трактуються дослідниками як «патримоніалістські» по Веберу – одноосібні централізовані режими, у яких правитель (у випадку з країнами ЦА – президент) концентрує владу, спираючись на неформальні, не прописані у законі, важелі впливу – економічні активи, сімейні\дружні\партнерські\дебіторські зв'язки з підлеглими, неофіційний контроль над силовими структурами тощо [66].

У контексті Центральної Азії це проявляється тим, що у вже незалежних країнах влада перейшла до колишніх радянських функціонерів, що змогли зосередити контроль над ключовими економічними активами, адміністративними та правоохоронними органами ще до розпаду СРСР. Такими функціонерами були Нурсултан Назарбаєв (Казахстан), Сапармурат Ниязов, більш відомий як Туркменбаші (Туркменістан), Емомалі Рахмон (Таджикистан), Іслам Карімов (Узбекистан) тощо. Усі ці авторитарні режими об'єднує одна спільна риса – доступ до влади визначається не законом (як у правових державах західного зразку) чи традицією (як у «класичних»

феодалних державах), а «клановими» – сімейними, дружніми та партнерськими – стосунками всередині еліти, що має владу над державними структурами та найбільш рентабельними галузями економіки (експорт енергоресурсів, кольорових металів, технічних с/г культур тощо). І хоча ці практики не є винятковими для пострадянського простору, у Центральній Азії склалась унікальна ситуація, де альтернатива одноосібному патримоніальному правлінню фактично відсутня, адже регіон з усіх боків оточений авторитарними сусідами (Росія, Іран, Китай та, з 2021 р., Афганістан). Навіть Киргизстан, який донедавна вважався відносно демократичним через наявність політичної конкуренції і пережив три «кольорові революції» у 2005 р., 2010 р. та 2020 р., в останні роки теж демонструє авторитарні тенденції з початку президентства Садира Жапарова (2020 р.).

Водночас у ряді інших країн регіону спостерігається інша тенденція до обмежених економічних та, меншою мірою, політичних реформ. Яскравим прикладом такої політики є Узбекистан після смерті Іслама Карімова. За ініціативи його наступника, екс-прем'єра (2003–2016 рр.) та чинного президента (грудень 2016 – н. ч.) Узбекистану Шавката Мірзієєва у країні відбулися широкомасштабні реформи, спрямовані на лібералізацію та дерегуляцію економіки. Лише впродовж 2017–2018 рр. за його ініціативою було лібералізовано валютний ринок, реорганізовано та спрощено податки та мита, ліквідовано державну монополію на експорт сільськогосподарських продуктів, а також поступово згорнуто примусову працю на бавовняних полях [105], що була причиною міжнародного бойкоту узбецької бавовни та текстилю на ринках окремих країн [108]. Разом з тим дещо послабився тиск на громадянське суспільство. Зокрема, під скорочення потрапили «чорного списку» узбецьких спецслужб, до котрих за президентства Карімова зараховували мусульманських активістів та дисидентів. Послаблення торкнулося і діяльності міжнародних організацій та ЗМІ. З 2017 р. змогла відновити свою діяльність організація Human Rights Watch, до цього

заборонена у 2011 р.; того ж року урядом було акредитовано узбецькі служби ВВС та Голосу Америки [81, с. 143–144].

Але незважаючи на ці повільні зрушення, Узбекистан залишається централізованою та авторитарною країною. Поділ влади на гілки залишається фіктивним, адже парламент країни – Олій Маджліс – не має реальної законодавчої влади і лише затверджує рішення, прийняті президентом та урядом [109]. Підпорядкованим центральному державному апарату залишається і місцеве самоврядування – голови (хакіми) областей (вілайтів), повітів (туманів) та областей не вибираються на голосуванні, а призначаються напряму президентом [16]. Ситуація з правами людини теж не стала набагато кращою. У липні 2022 р. в столиці АР Каракалпакстан, місті Нукус, пройшли найбільш масштабні протести з 2005 р. Протестуючі виступали проти поправок Маджлісу у Конституцію Узбекистану, що збільшували термін президентства з 5 до 7 років, прибирали з неї згадку про автономію Каракалпакстану. Разом з тим, ці поправки «обнулювали» ліміт на терміни президентства для Мірзійоєва, подібно до поправок у Конституцію РФ, прийнятих двома роками раніше Державною Думою. Протести були розігнані МВС, Нацгвардією та Збройними силами країни. Щонайменше 21 людина загинула, а лідер протесту, журналіст Даулетмурат Тажимуратов, був затриманий та через півроку (31 січня 2023 р.) засуджений до 16 років позбавлення волі. Жодна особа з силових структур не понесла покарання за жертви під час розгону протестувальників [113].

Схожі обмежені реформи також спостерігалися у Казахстані після придушення протестів військами країн ОДКБ у січні 2022 р. Попри те, що в 2019 році у Казахстані змінився президент, до січневих подій фактична виконавча влада в країні належала не обраному Касиму-Жомарту Токаєву, а экс-президенту Нурсултану Назарбаєву, який з того ж року став членом Конституційної ради – вищого судового органу країни, що здійснював нагляд за урядом Токаєва. Фактично, кожне рішення Токаєва та його уряду вимагало неформального узгодження з Назарбаєвим [75]. Але з вщуханням протестів усе

змінилося. 16 березня 2022 р. Токаєв анонсував програму реформ під назвою «Новий Казахстан», що, за його словами, має на меті «перехід від суперпрезидентської республіки до президентської республіки з сильним парламентом» [8]. Результатом програми стали ініційовані президентом поправки до Конституції, прийняті на референдумі від 5 червня 2022 р.

Поправки передбачали наступні зміни:

- реформа парламенту: перехід від пропорційної до змішаної (70% пропорційна, 30% мажоритарна система) виборчої системи у Мажилісі (нижня палата); зменшення невиборних квот у Сенаті (верхня палата)
- Електоральна реформа: зниження реєстраційного порогу для політичних партій (з 20 до 5 тис. необхідних підписів); зниження порогу входження партій до Мажилісу та масліхатів (обласних та міських рад) з 7 до 5% голосів)
- Децентралізація: акіми (голови областей та міст державного значення) затверджуються президентом за узгодженням з масліхатами (місцевими радами).

Разом з цим, Токаєв позбавив влади Назарбаєва. Конституційна рада була ліквідована 1 січня 2023 р. та замінена Конституційним Судом, а сам Назарбаєв того ж дня був позбавлений титулу «Елбаси» («Лідер нації»). Також під прес потрапила низка його прибічників у олігархічних та силових колах, що отримала судові вирoki з позбавленням волі та конфіскацією активів по звинуваченню у незаконному збагаченні. Реформи продовжуються і досі – у 2024 році Токаєв анонсував нові зміни, що передбачають ліквідацію верхньої палати парламенту, а також делегування йому частини повноважень президента. Але, попри видимість «фасадних» демократичних реформ, де-факто Токаєв та його уряд не прагнуть до трансформації авторитарної патримоніальної системи, збудованої попередником. Попри формальне розширення функцій парламенту, в ньому відсутня реальна опозиція партії влади «Аманат» (колишня «Нур Отан»), «позасистемним» партіям відмовляють у реєстрації, а опозиційні активісти піддаються переслідуванням

з боку силових структур. На думку Ібрагімової, реформи Токаєва мають на меті не демократизацію та створення по-справжньому підзвітних народу органів влади, а перехід від персоналістської автократії часів Назарбаєва до олігархічної влади керівної партії через сильний, але закритий для сторонніх політичних сил парламент [6, 15].

Центральна Азія є надзвичайно складним для просування демократичних реформ регіоном, і Європейський Союз не має щодо цього ніяких ілюзій. У 2019 році тодішня керівниця ЄСЗС (2014–2019 рр.), Фредеріка Могеріні коментуючи реформи Мірзієєва в Узбекистані, зазначила що «реформи у цьому регіоні є болючим процесом» [59]. Колишній спецпредставник ЄС у Центральній Азії Пітер Буріан (2015–2021 рр.), коментуючи те ж саме, зазначив, що хід реформ, спрямовані на демократичний розвиток країн Центральної Азії, є «довготривалим процесом» [87].

Цей підхід дуже сильно контрастує з більш близькими до ЄС країнами, такими як Україна чи Молдова, від котрих інституційних реформ вимагають «тут і зараз», заохочуючи перспективами входження до Євросоюзу. Іntenції дипломатів Євросоюзу є зрозумілими, адже останній має обмаль інструментів впливу на політику країн Центральної Азії.

Але чи присутній цей зовнішній вплив взагалі? Кейси Казахстану та Узбекистану можуть казати про зворотнє, адже в обидвох країнах зміни політичного ладу продиктовані не впливом ззовні, а політичною волею місцевих еліт. Для того, щоб дати на це питання відповідь – ствердну чи заперечну – треба зрозуміти, якими саме засобами ЄС впливає на стан інституцій у Центральній Азії та як цей вплив корелює з показниками спроможності цих країн.

Справді, декларування відданості демократії та правам людини, що прописане у ДЄС та регіональних стратегіях 2007 та 2019 року, не мало б практичного сенсу, якби ЄС не мав інструментів впливу, що дозволяли б досягати кінцевої мети.

Такі «нормативні» інструменти існують, хоча їх і обмаль порівняно з такими країнами як Україна чи Молдова. Основним таким інструментом є грантова допомога від Єврокомісії на потреби державних інституцій країн-реципієнтів. Це гроші, що виділяються на бюджетну підтримку та реформування державного сектору. Окрім цього, Єврокомісія надає грантову допомогу недержавним громадським організаціям. Сума цієї допомоги є набагато нижчою порівняно з іншими пострадянськими країнами. Згідно з даними від AidAtlas, за 13-річний період з 2007 по 2020 рр. усього на потреби публічного сектору країн Центральної Азії ЄС було виділено 300,5 млн. дол. у цінах 2023 року [Додаток Г]. У це число входять як двостороння допомога, так і регіональні програми, такі як EIDHR та NSA-LA. Для порівняння, фінансова допомога від ЄС лише одній Молдові за тією ж категорією та тим же відрізком часу становить 462.65 млн. дол. До того ж, за період від 2014 по 2020 р., сума грантів, виділених на потреби публічного сектору, зменшилась як в абсолютних, так і у відносних цифрах порівняно з коштами на проєкти, що пов'язані з економікою та інфраструктурою.

Грошова допомога публічному сектору країн Центральної Азії, втім, вважається непродуктивною не тільки і не стільки тому, що грошей відносно мало. Як зазначає А. Шаршенева, на це впливає низка інших чинників. По-перше, сам по собі регіон є географічно ізольованим і, як ми сказали вище, оточеним авторитарними сусідами, що мають значний економічний (Китай) та політичний (Росія) вплив на регіон. По-друге, керівні еліти країн Центральної Азії зацікавлені не у справжніх політичних реформах, а у підтримці фасаду «імітаційної демократії» та легітимізації власних авторитарних\гібридних режимів через співробітництво з Європейським Союзом [88].

У такому випадку може здатися, що більш плідним має бути співробітництво не з урядом, а з недержавними акторами, такими як неприбуткові громадські організації. Але це не зовсім так, адже в усіх країнах регіону існують закони, що зобов'язують узгоджувати з урядом діяльність громадських організацій, що отримують фінансування з-за кордону, в т. ч. від

ЄС. Навіть у відносно демократичному Киргизстані 2 квітня 2024 р. був прийнятий закон «про іноземних агентів» за російським зразком, що дозволяє призупиняти та заморожувати активи організацій, які отримують фінансування з-за кордону [89]. Тож навіть якщо бюджет грантової допомоги публічному сектору зміститься від фінансування уряду та його відомств у бік громадських організацій, вплив цих організацій на внутрішню політику і суспільство в цілому може бути суттєво обмеженим через легальні важелі впливу.

Але що можна сказати про результативність цих витрат? Чи дійсно вони є контрпродуктивними стосовно власної мети – поступових інституційних реформ – як вказує на це Шаршенова? Останнє дослідження від інституту Боїма констатує відсутність зв'язку між фінансовою допомогою ЄС та покращенням державного управління у країнах Центральної Азії [107, с. 14–18]. Але на нашу думку цей аналіз є недостатньо вичерпним, оскільки не враховує різницю між двома гілками публічного сектору, що фінансуються ЄС – державними інституціями (уряд, місцеве самоврядування) та недержавними громадськими організаціями, що репрезентують громадянське суспільство. Також з зазначеного дослідження не є зрозумілою наявність чи відсутність математичної кореляції між фінансуванням ЄС та показниками інституційного розвитку.

Для того, щоб це оцінити, ми пропонуємо звернутися до індексів інституційного розвитку V-DEM, що дозволяють оцінити як якість державного управління, так і стан громадянського суспільства. У якості критеріїв було відібрано два індекси: Індекс верховенства права (Rule of law index) та Індекс участі громадянського суспільства (Civil society participation index). Перший вважатимемо за індикатор реформ у державному секторі, а другий – за індикатор залученості громадянського суспільства, зокрема, громадських організацій у політичне життя країни. Оскільки звітність AidAtlas у фінансуванні публічного сектору стає репрезентативною лише з 2006 року, коли вона починає охоплювати усі 5 країн, і закінчується у 2021 р., динаміка

обидвох індексів теж обмежується цим часовим проміжком. Звітність розбита на дві групи – до першої групи входять проекти, що стосуються здебільшого з реформуванням державних інституцій; до другої – проекти, що стосуються здебільшого фінансування громадських організацій. Також ми не можемо нехтувати регіональними програмами, тому динаміка обидвох індексів розрахована як середнє арифметичне всіх п'ятьох країн, а обсяги фінансування для зазначених груп порашовані сумарно за кожен рік. Усі суми приводяться за константними цінами 2023 року. Кореляція між фінансуванням та змінами у індексах порашована за коефіцієнтом Пірсона.

Розрахунки показують що зв'язок між двома змінними дійсно відсутній [Додаток Е]. У випадку з державним сектором коефіцієнт кореляції є негативним ($r = -0,396$) і це опосередковано підтверджує тезу Шаршенової про те, що фінансування державних установ в країнах Центральної Азії є контрпродуктивним і досягає не трансформації, а навпаки – укріплення авторитарних режимів всередині цих країн. З одного боку, це вказує на недоцільність фінансування подібних ініціатив. З іншого боку, ця кореляція, якою переконливою вона не здається, усе ще не є каузацією, і підтвердження тези про (не)доцільність спрямування фінансової допомоги державним установам країн Центральної Азії потребує додаткових емпіричних даних (наприклад, аналізу конкретних проєктів).

У випадку із фінансуванням громадських організацій кореляція є майже відсутньою та статистично незначною ($r = 0,001$). Але це можна пояснити протидією незалежним громадським ініціативам з боку держави. Якщо для Киргизстану закони «про іноагентів» є новацією, то для решти країн регіону тиск на громадські організації та арешти активістів є нормальним проявом внутрішньої політики. Натомість у країнах, де цей тиск менший, допомога громадським організаціям дає результати. Зокрема, ті ж параметри, застосовані щодо демократичнішої Молдови, дають вагомійший коефіцієнт кореляції ($r = 0,431$). У цьому випадку зменшення допомоги громадським організаціям може зіграти медвежу послугу та усунути чи не єдиний спосіб протидіяти повній

консолідації влади державного апарату над суспільством за сценарієм Туркменістану. Проблемним є не сам факт фінансування та його порівняної неефективності, а в тому що саме по собі воно не здатне протидіяти викликам, які ставлять перед суспільством авторитарні режими.

У межах окремих країн теж немає нічого, що могло б спростувати тезу про неефективність фінансової допомоги. Як можна побачити, загалом країни ЦА демонструють дуже обмежену результативність по обидвох індексах протягом періоду з 2006 по 2021 рр. Киргизстан продемонстрував стрімке зростання у 2010 р., що викликане успіхом «Квітневої революції», відставкою Курманбека Бакієва та демократизацією суспільного життя. Але ця революція не заклала ґрунт для стабільного розвитку інституцій, і подальші роки позначилися поступовим спаданням як по показнику верховенства права, так і по показнику активності громадянського суспільства. Більш повільне, але й більш стає зростання обидвох індексів з 2017 року демонструє Узбекистан. Вочевидь, це пов'язано з відносною демократизацією країни внаслідок реформ Мірзійоєва, що виявилась тимчасовою і пішла на спад після подій 2022 р. Натомість решта країн демонструє стагнацію, а у Таджикистані взагалі спостерігається повільний спад.

Окрім фінансової допомоги, Європейський Союз має низку інших інструментів нормативного регулювання, вплив котрих важко оцінити через обмеженість їхнього застосування на практиці. Їх щонайменше двоє. Перший такий інструмент – це проведення щорічного Діалогу з питань прав людини (Human Rights Dialogue) – дискусійних платформ, у яких представники ЄС та представники урядів країн Центральної Азії мають обмінюватися думками з приводу випадків порушення прав людини. Однак, ці платформи критикуються через непрозорість, закритість, відсутність залучення журналістів та громадянського суспільства, що ставить питання про доцільність формату як такого. Іншим відомим проявом європейської «нормативної сили» є санкційний тиск. У травні 2005 р., у відповідь на розстріл протестувальників у Андіжані, ЄС наклав «точкові» санкції проти

Узбекистану. Санкційний режим передбачав ембарго на постачання зброї та заборону для в'їзду на територію Союзу для представників узбецького уряду та силових структур. Втім, навіть такий «м'який» відносно сучасних санкційний режим не протримався довго – вже у жовтні 2009 р. усі санкції були зняті, незважаючи на те що за ці чотири роки Узбекистан аж ніяк не демонстрував прогрес у інституційній спроможності [93].

Отже, проведений нами кореляційний аналіз може вказувати на контрпродуктивність фінансової допомоги для трансформації державного сектору та низьку ефективність допомоги громадським організаціям (внаслідок відсутності протидії внутрішньому тиску). Але однієї кореляції недостатньо, щоб формулювати конкретні висновки. У такому випадку перспективним напрямком подальшого дослідження може стати огляд конкретних проєктів, фінансованих ЄС у цій галузі. Оцінити ж вплив інших інструментів нормативного регулювання (санкції, діалоги з питань прав людини) важко через обмеженість їхнього застосування.

3.2. Безпековий вимір політики ЄС у Центральній Азії: афганський фактор і внутрішньорегіональні конфлікти

Хоча країни Центральної Азії демонструють відносну політичну стабільність порівняно з сусідніми Афганістаном та Пакистаном, за 30 років у ньому не спостерігалось великих війн (окрім громадянської війни у Таджикистані 1992–1997 рр.), сталий розвиток Центральної Азії ускладнений низкою внутрішніх проблем безпекового характеру, котрі несуть загрозу як для стабільності регіону, так і для світової безпеки загалом.

По-перше, очевидну безпекову загрозу становить кордон з Афганістаном, який з розпадом Радянського Союзу та щонайменше до захоплення у ньому влади Талібаном у 2021 р. був чи не найбільшим джерелом політичної нестабільності у регіоні. Близькість до Афганістану створила щонайменше дві безпекові загрози – транзит наркотичних речовин з Афганістану через Центральну Азію до РФ і далі в т. ч. До країн Європейського Союзу, а також загрозу розповсюдження радикальних ісламістських ідей серед молоді. Враховуючи що окрім близькості до Афганістану чинниками радикалізації молоді також є соціальне розшарування, корумпованість та репресивність місцевих еліт, а також ціннісний розрив між молоддю та ісламським духовенством старшої генерації [71], було б нерозумно припускати що ця проблема раптом зникне з порядку денного.

Іншим фактором ризику у регіоні є внутрішні конфлікти між Киргизстаном, Таджикистаном та Узбекистаном, оскільки між цими трьома країнами існує невпорядкований державний кордон у Ферганській Долині – поліетнічному гірському регіоні, поділеному між трьома тодішніми радянськими республіками. Прямим наслідком радянської адміністративної політики є етнічні анклавні території що належать до однієї з трьох республік, заселені «титальною нацією» (киргизами, таджиками та узбеками відповідно), але з усіх боків оточені територіями іншої країни з усіма відповідними

наслідками (прикордонний та митний контроль, ускладнена логістика, конфлікти з сусідами які оточують анклав територіально).

На усі ці ризики слід особливо зважати сьогодні, враховуючи те, що останнім часом Росія втрачає вплив у регіоні через повномасштабну війну в Україні. Але що стосовно дій Європейського союзу? Чи став він силою, яка впливає на безпекову ситуацію у Центральній Азії разом з іншими зовнішніми акторами (зокрема Росією)? Щоб з'ясувати це, ми поділили аналіз безпекової політики ЄС у Центральній Азії на дві частини – перша присвячена тому, як ЄС відповідав на виклики пов'язані з Афганістаном, друга – ролі ЄС у владнанні внутрішніх суперечок між країнами Центральної Азії.

Програми безпекової співпраці, спрямовані на подолання безпекових ризиків, пов'язаних із війною у Афганістані, вперше були затверджені Єврокомісією у 2003 році. Всього їх дві. Перша з них – BOMCA (Border Management Programme in Central Asia), покликана реагувати на проблеми, пов'язані з охороною кордонів. Цілі програми BOMCA розділені на чотири сектори [22]:

- інституційний розвиток прикордонної охорони. Імплементація міжнародних стандартів охорони кордону.
- Покращення розшукових можливостей прикордонників.
- Сприяння легальній транскордонній торгівлі.
- Покращення рівня життя у прикордонних громадах.

На практиці ж ця програма має на меті такі ж нормативні трансформації, як і описані у розділі вище програми, що націлені на цивільний сектор державного управління. А саме, приведення прикордонних служб у відповідності до стандартів, джерелом яких є Європейський Союз [91]. Програма BOMCA триває досі – станом на 2025 р. є чинною десята її фаза, що триває з квітня 2021 р.

Друга програма під назвою CADAP (Central Asian Drug Action Policy) переслідує схожі цілі, але не щодо прикордонного контролю в цілому, а щодо контролю за обігом та вживанням наркотичних речовин всередині країн

Центральної Азії. Програма позиціонується як така, що спрямована на «розвиток ефективної політики зі зниження попиту на наркотичні речовини» [26]. Як і у випадку з BOMCA, спектр програми теж є широким і охоплює наступні цілі:

- просування законодавчих норм, що спрямовані на поширення європейських практик боротьби з обігом наркотиків.
- Збір даних, пов'язаних зі вживанням наркотиків у Центральній Азії.
- Профілактика вживання наркотиків.
- Терапевтична допомога.

Станом на 2025 р., програма CADAP також є чинною. Можна помітити що як і BOMCA, так і програма CADAP спрямовані не стільки на пряму дію та засвоєння норм, скільки на опосередкований вплив через фасилітацію, де Європейський Союз виступає у ролі безпекового «консультанта» (за визначенням Спайзер) [93]. Схожі спроби непрямой фасилітації можна побачити на прикладі участі ЄС у переговорах щодо долі анклавів у Ферганській долині. Ферганський конфлікт пов'язаний не лише з неадекватним розподілом територій, а і з нестачею водних ресурсів з басейнів річок Сох та Сирдар'я. Знаючи це, Єврокомісія активно пропонувала свою допомогу у менеджменті водних ресурсів регіону через програму EU Water Initiative, фінансовану через DCI [Ibid.]. Також показовим є випадок, коли на тлі ескалації таджиксько-киргизького прикордонного конфлікту влітку 2022 р. Єврокомісія запропонувала кредит ЄІБ на реновацію Рогунської ГЕС [44]. При цьому про безпосередню участь представників ЄС у трьохсторонніх переговорах нічого не відомо [96].

З огляду на вищесказане можна констатувати, що Європейський Союз у Центральній Азії діяв здебільшого як посередник та консультант, а не як актор, що прямо впливає на держави регіону. І, як видно, Європейський Союз не поспішає змінювати цю роль навіть попри поточні геополітичні виклики. Разом з тим, навіть за таких обмежень, внесок ЄС у зниження конфліктності

може бути помітним у довгостроковій перспективі, оскільки він орієнтується не на ситуативне «гасіння пожеж», а на створення процедур і практик, що зменшують імовірність ескалації. Саме тому безпековий вимір політики ЄС у Центральній Азії доцільно розглядати як комплементарний: ЄС не замінює інших акторів у сфері «жорсткої безпеки», однак може посилювати інституційну та управлінську стійкість регіону, що опосередковано знижує ризики конфліктів.

Таким чином, безпековий вимір політики ЄС у Центральній Азії визначається поєднанням двох взаємопов'язаних блоків ризиків – афганського чинника: наркотрафік, радикалізація, транскордонні загрози та внутрішньорегіональних конфліктів, найбільш чутливих у зоні Ферганської долини. У обох випадках ЄС діє переважно інструментами «м'якої безпеки» та *capacity building*, фокусуючись на зміцненні спроможностей державних інституцій, координації, стандартизації процедур і розвитку практик запобігання ризикам.

Водночас вплив ЄС у безпековій сфері має структурні обмеження: відсутність «жорстких» важелів, чутливість безпекової тематики до питань суверенітету, конкуренція зовнішніх акторів, а також внутрішні авторитарні тенденції, що здатні знижувати результативність програм та підміняти безпекову логіку репресивними практиками. Тому реальний внесок ЄС у безпеку Центральної Азії доцільно оцінювати не як радикальну трансформацію регіону, а як поступове зниження ризиків і підвищення інституційної стійкості за умови наявності політичної волі в країнах-партнерах та узгодженості з іншими напрямками зовнішньої політики ЄС.

Безпекова політика ЄС у Центральній Азії характеризується виразною асиметрією: маючи справу з загрозами «високої інтенсивності»: тероризм, афганський фактор, збройні прикордонні конфлікти, Брюссель застосовує інструменти «низької інтенсивності»: освітні програми, технічна допомога, моніторинг.

Програми BOMCA та CADAP довели свою ефективність як механізми capacity building, проте роль ЄС залишається обмеженою нішею «консультанта» та «донора». В умовах, коли Росія втрачає роль безальтернативного гаранта безпеки, ЄС поки що не демонструє готовності конвертувати свою економічну вагу в геополітичний вплив для врегулювання «жорстких» конфліктів, залишаючись гравцем, орієнтованим на довгострокову інституційну стійкість, а не на оперативне кризове реагування.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дає підстави зробити такі висновки щодо характеру відносин між ЄС і країнами Центральної Азії.

Аналіз джерельної бази та історіографії засвідчив, що проблема європейської політики в Центральній Азії перебуває у фокусі уваги як західних, так і вітчизняних дослідників. Водночас стан розробки теми є нерівномірним: більшість праць концентрується на ранніх етапах співпраці або окремих країнах, тоді як комплексні дослідження періоду після 2022 р. представлені фрагментарно. Залучення широкого масиву першоджерел (тексти УПС/РУПС, стратегічні документи ЄС, а також статистичні дані AidAtlas, V-Dem, Eurostat) дало змогу оцінити не лише декларативні наміри, а й практичні результати реалізації інструментів ЄС.

Впродовж визначеного періоду легально-інституційна основа двосторонніх відносин між ЄС та країнами Центральної Азії зазнала еволюції: від угод про партнерство та співробітництво у 1990-х рр. до розширених форматів співпраці у наш час. Але основний фокус уваги у цих відносинах зосереджений на економічній взаємодії, у той час як співпраця з метою нормативного та інституційного розвитку не є пріоритетною. Проблемним у цьому відношенні був і залишається Туркменістан, що з 90-х років веде системну ізоляціоністську політику і не прагне її полишати.

Взаємодія на регіональному рівні зазнала трансформації: різниця між регіональною стратегією 2007 та 2019 рр. відображає перехід від нормативного «візіонерства» до прагматичної політики, орієнтованої на вигоду для Європейського Союзу та його громадян. Втім, такі перетворення не є чимось унікальним і впливають з загальноєвропейської тенденції повернення до політичного прагматизму, визначеного зовнішньополітичною стратегією ЄС 2016 р.

ЄС продовжує відігравати важливу роль у економіці Центральної Азії і залишається найбільшим джерелом прямих інвестицій та грантів для регіону. Водночас, з 2010-х він став поступатися Китаю, який станом на 2024 рік є найбільшим кредитором регіону. Ефективність грантової допомоги з роками збільшилась: від програми TACIS (1991–2006), критикованої за ригідність і низьку результативність, до більш гнучких механізмів DCI (2007–2020 рр.) та консолідованого NDICI-Global Europe (з 2021 р.). Аналіз співвідношення видатків до грантів на прикладі Киргизстану і Таджикистану показав, що розвиткова допомога виконує свою роль у забезпеченні економічної самодостатності країн: з 2002 по 2021 рр. частка грантів у ВНД обидвох країн знизилась на 84 та 57% відповідно.

Успішність інфраструктурної політики ЄС є неоднозначною. Стратегічна ціль – диверсифікація енергоекспорту за рахунок ресурсів Центральної Азії – не досягнута повною мірою. Перспективи побудови Транскаспійського трубопроводу та доступу до туркменського газу є більш ніж далекими з огляду на ізоляціонізм Туркменістану, протидію з боку Ірану та Росії, а також несприятливого легального статусу Каспійського моря. Натомість нафта з Казахстану відкрита для постачань до країн ЄС і успішно заміщує російську нафту з початку ембарго у 2023 році, але її постачання майже повністю залежне від трубопровідної інфраструктури, що пролягає на території РФ (нафтопроводи КТК та «Дружба»).

У не-енергетичній транспортній інфраструктурі успіхи теж є обмеженими. Хоча Євросоюзу та країнам Центральної Азії (крім Туркменістану) вдалося гармонізувати мультимодальні перевезення з Китаю до Європи через Центральну Азію, Туреччину і Закавказзя в обхід Росії через програму ТРАСЕКА, обсяг таких перевезень є вкрай низьким у відсотковому співвідношенні (3,5%).

Найменшого успіху ЄС досяг у співпраці нормативно-інституційного характеру. Традиції патримоніалізму та автократії у керівних еліт Центральної Азії є надзвичайно сильними, тому кореляція між коштами, виділеними на

реформування державного управління та реальним інституційним прогресом є не просто відсутньою, а взагалі від'ємною ($r = -0,396$). Натомість кореляція між допомогою громадським організаціям та участю громадського суспільства є статистично незначною ($r = 0,001$), але це можна пояснити тиском на останнє з боку авторитарної влади.

У безпековому вимірі ЄС діє переважно як «консультант» через програми BOMCA та CADAP, що фокусуються на управлінні кордонами та протидії наркотрафіку. Роль ЄС у врегулюванні регіональних конфліктів, зокрема у Ферганській долині, залишається обмеженою й опосередкованою і не передбачає прямого втручання. Це свідчить про те, що Брюссель у регіоні залишається гравцем «м'якої сили», який фокусується на довгостроковій превенції загроз, а не на оперативному кризовому реагуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гольцов А. Г. Стратегія Росії в Центральній Азії: прагнення до зміцнення позицій. *International relations, part "Political sciences"*. 2018. № 18-19. URL: http://journals.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/3375 (дата звернення: 21.10.2025).
2. Гринчишин О. М., Семенчук С. О. Геополітичне суперництво КНР, США та Європейського Союзу за вплив у країнах Азії та Африки. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 11. URL: <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/285/194> (дата звернення: 21.10.2025).
3. Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну: аналіт. доп. / [Александров О., Борділовська О., Веселовський А. та ін.]; за ред. О. Александрова, М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2024. 59 с.
4. Дорошко М., Волошенко І. Політика Європейського Союзу на пострадянському просторі Центральної Азії: теоретичні та прикладні аспекти. *Journal of International relations of KNU*. 2019. № 50.
5. Жанбулатова Р. «М'яка» дипломатія країн Європейського Союзу в Центральній Азії в сучасних геополітичних реаліях. *Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць* / ред. кол.: Л. М. Газуда (голов. ред.), І. В. Артьомов, С. В. Віднянський та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. Вип. 1 (32). С. 162–173.
6. Ібрагімова Г. Без спадкоємців. Для чого президент Казахстану посилює парламент та зачищує оточення? *Carnegie endowment for international peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/10/kazakhstan-parliamentary-reform?lang=ru> (дата звернення: 21.10.2025).

7. Над проектом нафтопроводу Одеса-Броди буде працювати окрема група. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/06/02/2994068/> (дата звернення: 21.10.2025).

8. Послання Президента Касим-Жомарта Токаєва народу Казахстану. Офіційний сайт Президента республіки Казахстан. *Akorda.kz*. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата звернення: 30.09.2025).

9. Річний звіт Казтрансойл за 2024 рік. Казстрансойл, 2024. 353 с. URL: https://kaztransoil.kz/ru/akcioneram-i-investoram/godovie_otcheti/?doc=2615&sc=ART (дата звернення: 21.10.2025).

10. Чен Гопін провів консультацію зі спецпредставником ЄС у Центральній Азії та Грузії П'єром Морелем. *www.fmprc.gov.cn*. URL: https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/201007/t20100727_764799.html (дата звернення: 17.09.2025).

11. A. Atteridge et al. *AidAtlas*. URL: <https://aid-atlas.org/> (date of access: 21.10.2025).

12. Abilov S. Legal status of the Caspian. *Hazar raporu*. 2013. No. 4. P. 123–143.

13. Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation : of 15.03.1990. *Official journal of the European Communities*. 1990. 15 March. P. 3–17. URL: [http://data.europa.eu/eli/agree_international/1990/116\(1\)/oj](http://data.europa.eu/eli/agree_international/1990/116(1)/oj) (date of access: 12.03.2025).

14. AidData | Aiddata's global Chinese development finance dataset, version 3.0. *AidData A Research Lab at William & Mary*. URL: <https://www.aiddata.org/data/aiddatas-global-chinese-development-finance-dataset-version-3-0> (date of access: 10.10.2025).

15. Aliya Tlegenova. Have President Tokayev's reforms delivered a "New Kazakhstan"? *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/09/tokayev-kazakhstan-reforms?lang=en> (date of access: 30.09.2025).
16. Amin M. The Diplomat. *In Uzbekistan, Local Development Without Local Democracy*. URL: <https://thediplomat.com/2025/11/in-uzbekistan-local-development-without-local-democracy/> (date of access: 21.10.2025).
17. Asia and the Pacific regional multi-annual indicative programme 2021-2027. *Language selection | International Partnerships*. URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2022-01/mip-2021-c2021-9251-asia-pacific-annex_en.pdf (date of access: 28.10.2025).
18. Balasz D. China vs India: Economic outreach to Central Asia. *thediplomat.com*. URL: <https://thediplomat.com/2025/01/china-vs-india-economic-outreach-to-central-asia/> (date of access: 01.10.2025).
19. Barbé E., Morillas P. The EU global strategy: the dynamics of a more politicized and politically integrated foreign policy. *Cambridge review of international affairs*. 2019. Vol. 32, no. 6. P. 753–770. URL: <https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1588227> (date of access: 21.09.2025).
20. Berdiyev B. The EU and former Soviet Central Asia: An analysis of the partnership and co-operation agreements. *Yearbook of European law*. 2003. Vol. 22, no. 1. P. 463–481. URL: <https://doi.org/10.1093/yel/22.1.463>.
21. Biscop S. The EU global strategy: Realpolitik with European characteristics. Egmont Institute, 2016. 6 p.
22. BOMCA. URL: <https://www.bomca-eu.org/en/> (дата звернення: 22.10.2025).
23. BP statistical review of world energy June 2014. London, 2014. 45 p.
24. Cason B. The Trans-Caspian pipeline: implications for the five littoral states. *Journal of world energy law and business*. 2015. Vol. 8, no. 5. P. 474–484.
25. Caspianpost.com. Iran eyes gas imports from Russia and Turkmenistan to bridge winter supply gap. *Latest News & Breaking Stories | Stay Updated with*

Caspianpost.com - *Caspianpost.com*. URL: <https://caspianpost.com/iran/iran-eyes-gas-imports-from-russia-and-turkmenistan-to-bridge-winter-supply-gap> (date of access: 29.09.2025).

26. Central Asia drug action programme (CADAP). *CADAP*. URL: <https://www.eu-cadap.org/> (date of access: 22.10.2025).

27. Colet E. EU keeps pushing for Trans-Caspian corridor despite mounting disillusionment. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/news/eu-keeps-pushing-for-trans-caspian-corridor-despite-mounting-disillusionment/> (date of access: 21.10.2025).

28. Consolidated versions of the Treaty on European Union. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj (date of access: 21.10.2025).

29. Convention on the legal status of the Caspian Sea : of 12.08.2018. URL: https://tehranconvention.org/system/files/web/convention_on_the_legal_status_of_the_caspian_sea_en.pdf (date of access: 29.09.2025).

30. Council Regulation (EEC, Euratom) No 2157/91 of 15 July 1991 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the Union of Soviet Socialist Republics. *Official journal of the European Communities*. 1991. 24 July. P. 2–4. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/1991/2157/oj> (date of access: 11.03.2025).

31. Council Regulation (EEC) No 3906/89 of 18 December 1989 on economic aid to the Republic of Hungary and the Polish People's Republic. *Official journal of the European Communities*. 1989. 23 December. P. 11–12. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/1989/3906/oj> (date of access: 11.03.2025).

32. Cutler R. M. Harmonizing EEC-CMEA relations: never the twain shall meet?. *International affairs (Royal Institute of international affairs 1944-)*. 1987. Vol. 63, no. 2. P. 259–270. URL: <http://www.jstor.org/stable/3025424> (date of access: 11.03.2025).

33. Dolan M. B. European restructuring and import policies for a textile industry in crisis. *International organization*. 1983. Vol. 37, no. 4. P. 583–615. URL: <http://www.jstor.org/stable/2706577> (date of access: 21.09.2025).

34. EIB. EU-Central Asia Summit: EIB Global expands strategic investments in sustainable projects. *European Investment Bank*. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2025-174-eu-central-asia-summit-eib-global-expands-strategic-investments-in-sustainable-projects> (date of access: 14.10.2025).

35. EIB. Global Gateway: EIB Global to support sustainable transport in Central Asia with co-financing of almost €1.5 billion. *European Investment Bank*. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2024-028-global-gateway-eib-global-to-support-sustainable-transport-in-central-asia-with-co-financing-of-almost-eur1-5-billion#:~:text=Since%20the%20start%20of%20EIB%20operations%20in,improved%20access%20to%20finance%20for%20small%20businesses>. (date of access: 28.10.2025).

36. Eldem T. Russia's war on Ukraine and the rise of the Middle corridor as a third vector of Eurasian connectivity. SWP comment 2022. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2022. 7 p.

37. Energy & transport international relations. *Wayback Machine*. URL: https://web.archive.org/web/20140222070657/http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/energy_en.htm (date of access: 22.10.2025).

38. Energy Institute statistical review of World energy 2025. London : Energy Institute, 2025. 72 p.

39. Eu-Central Asia trade. *consilium.europa.eu*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-central-asia-trade> (date of access: 01.10.2025).

40. EU direct investment positions, flows and income, by countries (BPM6) - Eurostat. *ec.europa.eu*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/bop_fdi6_geo__custom_18194342/default/table?lang=en (date of access: 01.10.2025).

41. EU imports of energy products – latest developments – Statistics Explained – Eurostat. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_imports_of_energy_products_-_latest_developments (date of access: 22.12.2025).

42. EU launches US\$13.2 billion package for Central Asia at historic samarkand summit. *The Astana Times*. URL: <https://astanatimes.com/2025/04/eu-launches-us13-2-billion-package-for-central-asia-at-historic-samarkand-summit/> (date of access: 21.10.2025).

43. EU plans investment in world's tallest dam in Tajikistan to dent Russia's energy clout. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/news/eu-plans-investment-in-worlds-tallest-dam-in-tajikistan-to-dent-russias-energy-clout/> (date of access: 22.10.2025).

44. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21994A0517\(19\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21994A0517(19)) (дата звернення: 22.10.2025).

45. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:21999A1231\(11\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:21999A1231(11)) (дата звернення: 22.10.2025).

46. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0728\(02\)&qid=1766362450227](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21999A0728(02)&qid=1766362450227) (date of access: 22.10.2025).

47. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:21999A1231\(07\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:21999A1231(07)) (дата звернення: 22.10.2025).

48. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22004A0326\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22004A0326(01)) (дата звернення: 22.10.2025).

49. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22005A0607\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22005A0607(01)) (дата звернення: 22.10.2025).

50. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22009A0115\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22009A0115(01)) (дата звернення: 22.10.2025).

51. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:21996A1016\(05\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:21996A1016(05)) (дата звернення: 22.10.2025).
52. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:21999A1231\(09\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX:21999A1231(09)) (дата звернення: 22.10.2025).
53. European Commission – Enlargement – PHARE. *Wayback Machine*. URL: https://web.archive.org/web/20100505090129/http://ec.europa.eu/enlargement/how-does-it-work/financial-assistance/phare/index_en.htm (date of access: 11.03.2025).
54. European Council in Rome 14-15 december 1990. *Bulletin of European Communities*. No. 12/1990. P. 7–18. URL: <https://aei.pitt.edu/1406/> (date of access: 12.03.2025).
55. European Union imports, tariffs by country and region 2022. *WITS*. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/EUN/Year/2022/TradeFlow/Import> (date of access: 22.10.2025).
56. EU special representatives. *EEAS*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-special-representatives_en (date of access: 12.09.2025).
57. Gorshkov T., Bagaturia G. TRACECA: Restoration of the Silk route. *Journal of transport geography*. 2001. Vol. 9, no. 1. P. 53–58.
58. Jozwiak R. Reforms in Central Asia can be 'painful,' says top EU diplomat. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*. URL: <https://www.rferl.org/a/mogherini-central-asia-reforms-long-painful-process/30041637.html> (date of access: 30.09.2025).
59. Kavalski E. The European Union and Central Asia: absent soft power in a far neighborhood? *Soft power in Central Asia: збірник* / ed. by S. Peyrouse, K. Nourzhanov. Lanham, MD, 2021. P. 117–135.
60. Kazakhstan plans to increase oil pumping via BTC pipeline to 1.7 million tons. *kaztag.kz*. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/kazakhstan-plans-to-increase-oil-pumping-via-btc-pipeline-to-1-7-million-tons> (date of access: 28.10.2025).

61. Kembayev Z. The Enhanced partnership and cooperation agreement between Kazakhstan and the EU. *European foreign affairs review*. 2021. Vol. 26, no. 1. P. 125–144.
62. Keser H. The impact of TRACECA on the trade between the European Union and Central Asian countries. *International journal of economics and finance*. 2015. Vol. 7, no. 12. P. 170–178.
63. Kim A. Highlights of the 2025 Index of economic freedom. The Heritage Foundation, 2025. 14 p. URL: https://static.heritage.org/index/pdf/2025/2025_indexofeconomicfreedom_highlights.pdf (date of access: 28.10.2025).
64. Klingebiel S. Effectiveness: what does development cooperation achieve?. *Development cooperation: challenges of the new aid architecture*. London, 2014. P. 66–85.
65. Laurelle M. Discussing neopatrimonialism and patronal presidentialism in the Central Asian context. *Demokratizaciya*. 2012. Vol. 20, no. 4. P. 301–324.
66. Levyk B. Геополітика нових незалежних держав Центральної Азії в пострадянський період. *Skhid*. 2014. № 2 (128).
67. Lysen G. The joint declaration by the EEC and the CMEA. *North Carolina journal of international law*. 1989. Vol. 14, no. 3. P. 369–390. URL: <https://scholarship.law.unc.edu/ncilj/vol14/iss3/2> (date of access: 11.03.2025).
68. MacFarlane S. N. Caucasus and Central Asia: towards a non-strategy. Oxford : Oxford: Centre for International Studies, 2004.
69. Maslen J. A turning point: past and future of the european community's relations with eastern europe. *biblio-flash* no 24, 1989. URL: <http://aei.pitt.edu/100928/> (date of access: 11.03.2025).
70. Matveeva A. EU stakes in Central Asia. Paris : Institute for Security Studies, 2006. 127 p.
71. Melvin N., Boonstra J. The EU strategy for Central Asia @ Year One. *EU - Central Asia Monitoring*. 2008. No. 1. P. 1.

72. Melvin N. The European Union's strategic role in Central Asia. *Engaging Central Asia: the European Union's new strategy in the heart of Eurasia* / ed. by N. Melvin. Brussels, 2008. P. 137–151.

73. Ministerial declaration on enhanced energy co-operation between the EU, the littoral states of the Black and Caspian seas and their neighbouring countries. Astana, 2006. 11 p. URL: https://web.archive.org/web/20121023080703/http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/doc/2006_11_30_astana_conclusions.pdf (date of access: 22.10.2025).

74. News V. New Kazakhstan, old methods: civil society laments stalled political reforms. *Voice of America*. URL: <https://www.voanews.com/a/new-kazakhstan-old-methods-civil-society-laments-stalled-political-reforms/7795249.html> (date of access: 22.10.2025).

75. *OECD Data Explorer*. URL: <https://data-explorer.oecd.org/> (дата звернення: 23.12.2025).

76. Pandey A. Germany: How does its Kazakh oil deal benefit Russia? – DW – 03/01/2023. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/en/germany-how-does-its-kazakh-oil-deal-benefit-russia/a-64849621> (date of access: 28.10.2025).

77. Partnership and cooperation agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Tajikistan, of the other part : of 29.12.2009. *Official journal of the European Union*. 2009. 29 December. P. 53–56. URL: <http://data.europa.eu/eli/prot/2009/990/oj> (date of access: 12.03.2025).

78. Peyrouse S. The political system of Turkmenistan. *Central Asia in a multipolar world* / ed. by J. Lempp, S. Mayer. Wiesbaden, 2024. P. 103–121.

79. Putz C. Turkmenistan settles gas swap deal with Turkiye, Iran. *The Diplomat*. URL: <https://thediplomat.com/2025/02/turkmenistan-settles-gas-swap-deal-with-turkiye-iran/> (date of access: 21.10.2025).

80. Ramas R.-R., Hernandez J. M. Uzbekistan's neopatrimonial state and authoritarian regime: from Karimov to Mirziyoyev. *Political regimes and neopatrimonialism in Central Asia* / ed. by F. Izquierdo-Brichs, F. Serra-Massansalvador. Singapore, 2021. P. 115–158.
81. Raszkowski E. Program TACIS w państwach postsowieckich. *Ekonomia*. 2011. Vol. 4, no. 16. P. 436–445.
82. Regulation - 1905/2006 - EN - Eur-Lex. *The official portal for European data* | *data.europa.eu*. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2006/1905/oj> (date of access: 03.10.2025).
83. Regulation - 233/2014 - EN - EUR-Lex. *The official portal for European data* | *data.europa.eu*. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/233/oj> (date of access: 22.10.2025).
84. Russia and Iran plan to build gas pipeline across the Caspian sea. *civilnet.am*. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/790363/russia-and-iran-plan-to-build-gas-pipeline-across-the-caspian-sea/> (date of access: 21.10.2025).
85. Russia's statement on Trans-Caspian has clear political overtones. *Azernews.Az*. URL: <https://www.azernews.az/analysis/83407.html> (date of access: 27.10.2025).
86. Rustami S. Boris Larochevitch on the features of the EU policy in Central Asia. *CABAR.asia*. URL: <https://cabar.asia/en/boris-larochevitch-on-the-features-of-the-eu-policy-in-central-asia> (date of access: 21.10.2025).
87. Sharshenova A. European Union democracy promotion in Central Asia: implementation in Kazakhstan and Kyrgyzstan : PhD dissertation. Leeds, 2015. 272 p.
88. Shyrokykh K., Winzen T. International actors and democracy protection: preventing the spread of illiberal legislation in Eastern Europe and Central Asia. *Democratization*. 2025. P. 1–23. URL: <https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2461463> (date of access: 21.10.2025).

89. Siddi M., Kaczmariski M. The EU and China in Central Asian energy geopolitics. 2022. 20 p. (Preprint. University of Glasgow). URL: <https://eprints.gla.ac.uk/263530/2/263530.pdf> (date of access: 28.10.2025).
90. S L. The tacis programme – the main instrument of EU technical assistance to the CIS. *BOFIT online*. 2004. Vol. 4.
91. Sodupe K., Benito E. The evolution of the European union's Tacis programme, 1991–96. *Journal of Communist studies and Transition politics*. 1998. Vol. 14, no. 4. P. 51–68. URL: <https://doi.org/10.1080/13523279808415390> (date of access: 21.10.2025).
92. Spaiser O. A. The European Union's influence in Central Asia: geopolitical challenges and responses. London : Lexington books, 2018.
93. Tacis programme annual report 1999: report from the Commission. 1999. 65 p.
94. TANAP – the Trans-anatolian natural gas pipeline project. *TANAP - Trans Anadolu Doġal Gaz Boru Hattı Projesi*. URL: <https://www.tanap.com/en/southern-gas-corridor> (date of access: 24.10.2025).
95. Temur Umarov, Alibek Mukambaev. Central Asian states have put aside their territorial disputes. Why now?. *Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/04/kyrgyzstan-tajikistan-border-deal?lang=en> (date of access: 22.10.2025).
96. Texts adopted - EU strategy on Central Asia - Wednesday, 17 january 2024. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0027_EN.html (date of access: 21.09.2025).
97. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership : Joint communication to the parliament and to the council of 15.05.2019 no. Brussels, 15.5.2019 JOIN(2019) 9 final.
98. The EU and the Central Asia: strategy for a new partnership : Council Decision of 31.05.2007 no. 10113/07.

99. The EU strategy on Central Asia: towards a new momentum?. EPRS, 2024. 12 p.
100. The mid-term evaluation of NDICI-Global Europe: is the instrument fit for purpose?. *ECDPM*. URL: <https://web.archive.org/web/20250423115304/https://ecdpm.org/work/mid-term-evaluation-ndici-global-europe-instrument-fit-purpose> (date of access: 14.10.2025).
101. The V-Dem Dataset – V-Dem. *V-Dem*. URL: <https://www.v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/> (date of access: 21.10.2025).
102. Tolksdorf D. Diplomacy at the individual level: the role of EU special representatives in european foreign policy. *The European Union as a diplomatic actor* / ed. by J. A. Koops, G. Macaj. 2015. P. 69–88.
103. Traceca. URL: <https://traceca-org.org/en/home/> (дата звернення: 22.10.2025).
104. Tsereteli M. The economic modernization of Uzbekistan. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2018. 53 p.
105. Tsertsvadze T., Boonstra J. Mapping EU development aid to Central Asia. EUCAM, 2013. 12 p.
106. Usonova T., Shamurzaeva A. The link between EU aid and good governance in Central Asia. Institut Boyma, 2022. 20 p. URL: <https://instytutboyma.org/en/the-link-between-eu-aid-and-good-governance-in-central-asia/> (date of access: 21.10.2025).
107. Uzbekistan – cotton campaign. *Cotton Campaign*. URL: <https://www.cottoncampaign.org/uzbekistan> (date of access: 29.10.2025).
108. Uzbekistan: Nations in transit 2024 country report. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/nations-transit/2024> (date of access: 21.10.2025).
109. Voa. Russia slams EU plan for Trans-caspian gas pipeline. *Voice of America*. URL: <https://www.voanews.com/a/russia-slams-eu-plan-for-trans-caspian-gas-pipeline-129734293/168490.html> (date of access: 27.10.2025).

110. Winn N., Gänzle S. Recalibrating EU foreign policy *vis-à-vis* Central Asia: towards principled pragmatism and resilience. *Geopolitics*. 2022. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.1080/14650045.2022.2042260> (date of access: 21.10.2025).
111. World bank Open Data. *World Bank Open Data*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (date of access: 12.10.2025).
112. World report 2025: Rights trends in Uzbekistan. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2025/country-chapters/uzbekistan> (date of access: 30.10.2025).
113. Zanatta L. EU–Turkmenistan energy cooperation failure: it is not only about geopolitics. *The Caucasus in Europe-Asia connectivity: the promise of infrastructure and trade* : збірник / ed. by T. Kruessman. Stuttgart, 2023. P. 131–163.

ДОДАТКИ

Додаток А

Хронологічна таблиця підписання УПС між ЄС та країнами Центральної Азії

Країна	Дата підписання	Дата ратифікації	Рівень партнерства
Казахстан	23.01.1995 21.12.2015	01.07.1999 01.03.2020	УПС (1999–2020) Розширена УПС (2020 – н. ч.)
Киргизстан	09.02.1995 25.06.2024	01.07.1999	УПС (1999 – н. ч.) Розширена УПС підписана 25 червня 2024 р., очікує ратифікації
Узбекистан	21.06.1996	01.07.1999	УПС (1999 – н. ч.) Переговори про підписання Розширеної УПС з 2019 року
Туркменістан	25.05.1998	-	-
Таджикистан	29.12.2009	01.01.2010	УПС (2010 – н. ч.) Переговори про підписання Розширеної УПС з 2023 р.

Джерело: [33]

Додаток Б

**Фінансова допомога країнам Центральної Азії від
міжнародних організацій**

Фінансова допомога країнам Центральної Азії у 2007-2023 рр., млн. дол. (брутто)			%		З них грантів	%
1	Світовий банк	6072,09	36,23		1611,24	20,64
2	Азійський банк розвитку	4326,41	25,81		2035,84	26,08
3	ЄС	2836,08	16,92		2611,08	33,45
4	МВФ	1419,31	8,47		34,96	0,45
5	ООН	1329,53	7,93		1190,58	15,25
6	Ісламський банк розвитку	470,03	2,80		15,21	0,19
7	ОБСЄ	306,27	1,83		306,27	3,92
Усього		16759,72	100		7805,18	100

Джерело: [76]

ДОДАТОК В

**Фінансування країн Центральної Азії за програмою TACIS
(1991–2006 рр.)**

Країна	Фінансування, млн. євро	%
Казахстан	166, 2	26,13%
Киргизстан	94,9	14,92%
Таджикистан	51,0	8,02%
Туркменістан	55,7	8,76%
Узбекистан	168,25	26,45%
Регіональні програми	100	15,72%
Усього	636,05	100%

Джерело: [82]

ДОДАТОК Г

**Фінансування країн центральної Азії за грантовими програмами
ЄС, включно з гуманітарною допомогою (2007–2020 рр.)**

Країна	Фінансування, млн. дол. (2007–2013)	%	Фінансування, млн. дол. (2014–2020)	%
Казахстан	96,5	12,2%	59.1	5,6%
Киргизстан	193	24,4%	290	27,8%
Таджикистан	185	23,4%	175	16,8%
Туркменістан	26,8	3,4%	35.4	3,4%
Узбекистан	52,1	6,6%	166	15,9%
Регіональні програми	238,6	30%	317,5	30,4%
Всього	792	100%	1043	100%
Сектор видатків	Фінансування, млн. дол. (2007–2013)	%	Фінансування, млн. дол. (2014–2020)	%
Освіта	131,14	16,6%	165,57	15,9%
Держ. управління та громадянське с-во	155,53	19,6%	144,98	13,9%
Медицина та інша соціальна інфраструктура	151,57	19,1%	112,94	10,8%
Мультисекторн і	50,65	6,4%	73,57	7,1%

програми				
Безпека (боротьба зі злочинністю)	34,87	4,4%	69,98	6,7%
Економіка (сільське госп- во, промисловість, підприємства)	111,62	14,1%	214,38	20,6%
Охорона навколишнього середовища	25,4	3,2%	28,85	2,8%
Інша інфраструктура (транспорт, комунальні послуги, енергетика)	67,27	8,5%	189,44	18,2%
Інші видатки (в т. ч. гуманітарна допомога)	64,44	8,1%	43,28	4,2%

Джерело: [11]

ДОДАТОК Г

**Залежність Киргизстану та Таджикистану від грантів
Європейського Союзу, 2002–2021 рр.**

Країна	ВНД, млн. дол	Г, млн. дол	З, %	ВНД, млн. дол	Г, млн. дол	З, %	ВНД, млн. дол	Г, млн. дол	З, %	ВНД, млн. дол	Г, млн. дол	З, %
Киргизстан	1130	36,64	3,2	2740	14,16	0,5	5240	43,25	0,8	6310	30,73	0,5
Таджикистан	3500	23,26	0,7	5450	23,96	0,4	9230	33,76	0,4	6880	21,16	0,3
	2002			2007			2014			2021		

ВНД – валовий національний дохід, млн. дол.

Г – сума грантової допомоги від ЄС за рік, млн. дол.

З – залежність ВНД від грантів ЄС (Г / ВНД), %

Джерела: [11; 112]

ДОДАТОК Д

**Видобування та споживання природного газу у країнах Центральної Азії,
млрд кубометрів**

Країна	2004	2008	2012	2016	2020	2024
Туркменістан						
Видобування	52,8	66,1	62,3	63,2	66	73,5
Споживання	15	20,5	26,4	25,1	34,3	28,5
Сальдо	37,8	45,6	35,9	38,1	31,7	45
Узбекистан						
Видобування	54,2	62,2	56,9	53,1	47,1	42,2
Споживання	43,4	48,7	46,9	43,3	43,6	54,6
Сальдо	10,8	13,5	10	9,8	3,5	-12,4
Казахстан						
Видобування	12,3	16,9	18,4	30,9	30,6	29,7
Споживання	6,7	8,9	10,4	15	17,7	20,7
Сальдо	5,6	8	8	15,9	12,9	9

Джерела: [23; 39]

ДОДАТОК Е

Зв'язок між фінансуванням ЄС та індексами V-DEM

Рік	Фін-ня державного сектору, млн дол. 2023	Індекс верховенства права	Фін-ня громадських організацій, млн дол. 2023	Індекс участі громадянсько го суспільства
2006	15991510	0,09	16273748	0,27
2007	12014273	0,09	6672433	0,26
2008	12847929	0,09	5337552	0,26
2009	15982866	0,09	8551674	0,26
2010	16570433	0,12	8642688	0,29
2011	20488525	0,14	10152714	0,30
2012	9063697	0,13	8140376	0,30
2013	13340582	0,14	7726810	0,27
2014	16413749	0,14	8152523	0,27
2015	17969235	0,13	6731790	0,27
2016	15966226	0,14	5005366	0,27
2017	17201341	0,15	5218848	0,28
2018	13958406	0,16	5406124	0,29
2019	11179404	0,18	8115102	0,28
2020	8307244	0,18	5352917	0,30
2021	4518713	0,17	9635656	0,30
	Сума	Різниця показників	Сума	Різниця показників
	221814133	+0.8	125116321	+0.3
	Кореляція, r			
	-0.396		0,001	

Джерела: [102; 11]